

ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

ΠΟΙΚΙΛΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ¹

11. Παπ. 'Οξυρ. 2354 = A Merk
(Τὸ προσίμιο τῶν Καταλόγων τοῦ 'Ησίοδου)

Στ. 8-9 συμπλήρωσε :

οὐδ' [ἄ]ρα ἰσαίωνε[ς] δμ[ίλειον ἀθανάτοισιν
ἀνέρες ἢ δὲ γυναῖκες ἐ[πὶ] χθονὸς εὐρουοδείης

Λιγότερο πιθανά, νομίζω, ὁ Merkelbach συμπληρώνει : οὐδ' ἄρα ἰσαίωνε
δμ[ῶς μακάρεσσι θεοῖσιν] ἀνέρες ἢ δὲ γυναῖκες ἔ[σαν]...

Στοὺς ἀκλόουθους στίχους τὸ πιθ. πιθανὸ εἶναι, πιστεύω, νὰ δε-
χτοῦμε μιὰν ἀντίθεση ἀνάμεσα στοὺς ἥρωες καὶ στοὺς ὑπόλοιπους θνη-
τοὺς, παρὰ ἀνάμεσα στοὺς ἥρωες πρὸς ζοῦν πολλὰ χρένια καὶ στοὺς
ἥρωες πρὸς πεθαίνουσαν γρήγορα (Lobel), ἢ καὶ ἀνάμεσα στοὺς θεοὺς καὶ
στοὺς ἀνθρώπους (Merkelbach).

12. Διορθωτικὰ καὶ ἐρμηνευτικὰ
στὰ 'Ανέκδοτα 'Ελληνικὰ Φυτολογικὰ Κείμενα
(ἔκδ. M. H. Thomson²)

69, 19 κέ. Ταῦτα λέανας ἀναλάμβανε οἰνομέλιτι ὡς παλαισιότιω,
καὶ ποιεῖ τροχίσκους, ἄγοντας ἀνὰ βουκίονα, καὶ δίδου τοῖς μὲν καρ-
διακοῖς, ἀναρῦει τοῖς δὲ στομαχικοῖς καὶ αὐτοῖς ἀνὰ ἓνα, πλὴν μετὰ
οἴνου, τοῖς δὲ καρδιακοῖς δι' ὕδατος, εἰ πυρέσοουσι.

Ἡ φρ. τοῖς δὲ στομαχικοῖς καὶ αὐτοῖς ἀνὰ ἓνα δείχνει ὅτι καὶ
στοὺς καρδιακοὺς πρέπει νὰ δίνεται ἀπὸ ἓνα καταπότι. Γράφει λοιπόν :
καὶ δίδου τοῖς μὲν καρδιακοῖς <ἀνὰ ἓνα, δ καὶ μάλιστα?> ἀναρ<ρ>ύει³.
Τὸ πλὴν μετὰ οἴνου ἢ ἐκδότρια τὸ ἐξηγεῖ : mais pas avec du vin, ὄχι
σωστά. Ἡ ὀρθὴ ἐξήγησις : δίνει καὶ στοὺς στομαχικοὺς ἀπὸ ἓνα κατα-
πότι, μὲ κρασί· ὁμοίως, ἐνῶ στοὺς καρδιακοὺς μὲ νερό.

¹ Ἰβὲς 'Ελληνικά 14 (1956) 440.

² Margaret H. Thomson, Textes Grecs inédits relatifs aux plantes
(Paris 1955).

³ Τὸ ἀντιγραφικὸ λάθος εὐσεγήγητο ἀπὸ τὴν ἐπανάληψιν τῆς ἀνά.

87, 14 κέ. Ὅταν δὲ θέλῃς νὰ χειρουργήσῃς ἄνθρωπον φοβούμενον χειρουργίαν σχήματος, βράσον τὴν ρίζαν αὐτῆς (τῆς μανδραγοῦρας)... καὶ δταν ἀποτριωθῆ, δὸς πιεῖν ἀπὸ τούτου συγκερασίαν μίαν ὃ μέλλον σχισθῆναι.

Ἡ ἐκδότρια διορθώνει τὸ σχήματος σὲ σχήματος καὶ τὸ ὃ μέλλον σχισθῆναι σὲ τῷ μέλλοντι σκωφθῆναι, καὶ ἐξηγεῖ: quand tu veux faire un mauvais tour à quelqu'un qui a peur des maléfices d'un spectre, fais bouillir la racine... de cette plante... Quand cela est réduit au tiers donne-en à boire une potion à celui qui va être victime du mauvais tour. Μὲ τὸν τρόπο ὅμως αὐτὸν τὸ κείμενο, νομίζω, ἔχει ἐντελῶς παρεξηγηθῆ, οὔτε χρειάζεται καμιά διόρθωση. Ἐξηγήση: δταν θέλῃς νὰ χειρουργήσῃς ἕναν ἄνθρωπο ποὺ φοβᾶται τὴ χειρουργικὴ ἐπέμβαση (κατὰ λέξη: φοβᾶται τὴν ἐγχείρηση ποὺ θὰ τὸν σκίση), βράσε τὴ ρίζα τοῦ μανδραγόρα... Καὶ δταν ἀπομείνη τὸ ἕνα τρίτο, δῶσε σ' αὐτὸν ποὺ εἶναι νὰ ἐγχειριστῆ (ὃ μέλλον σχισθῆναι, κατὰ λέξη: νὰ σκιστῆ) μιὰ δόση. Ἐὶ πολὺ νὰ διορθώσουμε τὸ μέλλον σὲ μέλλει. Καὶ ἡ ὑστερώτερη γραφὴ σκῆματος ἀντὶ σχήματος θὰ ἔπρεπε ἴσως νὰ κρατηθῆ, σύμφωνα μὲ τὴ φωνητικὴ τῆς νέας ἑλληνικῆς.

Πολλὲς διορθώσεις εἶναι περιττές, ἐπειδὴ ἡ ἐκδότρια ἐφαρμόζει τὴ φωνητικὴ καὶ τὸ τυπικὸ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς σὲ κείμενα τόσο μεταγενέστερα. Ἔτσι πρέπει νὰ κρατηθοῦν οἱ γραφές: 85, 1 (χαμαί-δρυον) ἐν τραχοῖς τόποις (ἔχι τραχέσι), 85, 1 καὶ 21 (περὶ μανδραγόρας) μανδραγοῦρας (ἔχι μανδραγόρας, πρβ. 10 μανδραγουρέλαιον. Μαντραγοῦρα λέγεται καὶ σήμερα), 85, 11 (περὶ μανδραγόρας) τὴν σπλήνα (ἔπως καὶ σήμερα, ἔχι τὸν σπλήνα), 87, 13 ὑάλιον (ἔχι ὑαλον), 87, 21 εἴσμιξε (ἔχι εἴσμιξον).

Διόρθωσε ἀκόμη 47, 4 ἀποτρογῶσι, 61, 48 κυδῶνια, 83, 20 αἰδέσιμος καὶ 22 αἰδεσιμώτερος, 85, 8 συνήθια (οὐδέτερο, ἔπως ἔχει τὸ κείμενο, ἔχι συνήθεια), 85, 8 (περὶ μανδραγόρας) ἀπὸ θερμότητος, 138, 143 φελλός, 150, 87 κουκουνάρια (πρβ. 167, 398).

Ἐὰ πολὺτιμα αὐτὰ γιὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας κείμενα ἀξίζει νὰ μελετηθοῦν συστηματικὰ ἀπὸ ἕναν νεοελληνιστὴ σὲ συνεργασία μ' ἕναν φυτολόγο.

13. Διορθωτικὰ σὲ τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ κώδ. BM 36749.¹

Στοὺς ἐκδότες R. Browning καὶ B. Λαούρδα χρῆσασθε μιὰ πολὺ προσεγμένη μελέτη τοῦ χειρογράφου· δυστυχῶς ἡ ἔκδοσις ὑστερεῖ, προ-

¹ Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδ. 27 (1957) 151 - 212, 391 - 392.

πάντων στὴ στίξῃ. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν ἢ κατανόησι τῶν νοημάτων, ἔτσι κι' ἀλλιῶς δύσκολη μὲ τὴν περίπλοκη σύνταξιν καὶ τὰ ἀδιάκοπα ὑπερβατά, γίνεται ἀκόμα δυσκολώτερη. Μερικὲς φορές δὲν ξέρει κανεὶς ἂν τὴν κακὴν στίξιν τῇ χρωστοῦμε στὴν ἀβλεψία τοῦ τυπογράφου καὶ τοῦ διορθωτῆ ἢ στοὺς ἴδιους τοὺς ἐκδότες, ποὺ δυσκολεύτηκαν νὰ βροῦν κάθε φορά τὴ σύνταξιν καὶ τὴν ἔννοια τοῦ κειμένου. Ἡ συστηματικὴ μελέτη δλόκληρης τῆς ἐπιστολογραφικῆς αὐτῆς συλλογῆς ἀπαιτεῖται καὶ καιρὸ καὶ ὑπομονὴ μεγάλη. Ἐδῶ θὰ ἤθελα νὰ κάνω λίγες μόνο παρατηρήσεις ἀπὸ μερικὲς ἐπιστολὰς ποὺ πρόσεξα.

στ. 23. οὐκ εἰ ἀκουσθῆναι δὲ προφασίση, ψεύση. Μετὰ τὸ ἀκουσθῆναι οἱ ἐκδότες ὑποπτεύονται χάσμα. Νομίζω πὼς μιὰ ἀπλή μετάθεσι τῶν λέξεων μπορεῖ ν' ἀποκαταστήσῃ τὴν ὀρθὴν γραφὴν: εἰ δὲ προφασίση οὐκ ἀκουσθῆναι, ψεύση.

στ. 155. καὶ πάντως ἴδιε† καὶ ὁ χρηστός Ἀρσένιος... Γράφε: δ τε [καὶ δ]... Ἡ διττογραφία εἶναι φανερὴ.

στ. 168. Γράφε ἴσως: πρὸς τὸ κακῶς ἀκούειν <κακῶς> λέγειν οὐ θέλοντες. Ὅπως δὲποτε τὸ κακῶς ἀνήκει καὶ στὰ δύο ἀπαρέμφοτα.

στ. 375. πέντε δλοῖς ἔτεσι τὴν καθ' ἡμῶν ἐμοῦντι μαρίαν ὤμην πάλαι πᾶσαν ἐμημεκέναι. Γράφε: ἐμοῦντι. Τὸ ὑποκείμενον σὲ ἐννοεῖται, ἂν καὶ κατὰ τοὺς ὀρθόδοξους κανόνες τῆς σύνταξιν ἦταν ἀναγκαῖο νὰ μπῆ. Πρὸ. στ. 377 τί δὲ ποιεῖν (ἐνν. ἡμᾶς), 388 κέ. ἐνόμιζον ἀποθέσθαι (ἐνν. σέ).

στ. 392. ἐκεῖνα διενθυμούμενον (ἐνν. σέ), ἃ καὶ εἰ ἐννοῶν ἐνεκάλυπτον (sic) τιμῶντος τὸ δίκαιον ἐποίεις ἀνδρός. Γράφε: ἃ, καὶ εἰ ἐννοῶν ἐνεκάλυπι<ες>, οὐ τιμῶντος κτλ.

στ. 597. καὶ νῦν μὲν δ' Ἰωσήφ ὑποδείγματι θέσθω μέσον ἡμῶν ὑπομονῆς. Γράφε: ὑπόδειγμα τιθέσθω.

στ. 624. Γράφε: τί τὸ καίπρατιτόμενον τούτοις, εἰ (τὰ χφφ: ἦ) οὐδὲν τοῖς φρονοῦσι νομίζεται;

Στίξιν (διορθῶνω μόνο τὴν 30ῆ ἐπιστολή): Νὰ διαγραφῆ τὸ κόμμα μετὰ τις λ. εἶναι (398), θρηπτήρια (410), εἶπες (481).— Νὰ μπῆ κόμμα μετὰ τις λ. πᾶν (376), ἐνδον (377), μῆ (416), ἀδελφῶ (421), πλεονεκτικώτατον (444· τὸ οὐκ ἀροῦμαι εἶναι πρότασις ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὰ προηγούμενα), διωλίθησε (449), ἐκεῖνον καὶ ἔχοντι (471), γέγονεν (482), ἐπιστολῆν (483).— Στὸν στ. 402 ν' ἀντικατασταθῆ ἢ ἄνω τελεία μετὰ τὸ ὅμων μὲ κόμμα, ἀφοῦ καὶ τὸ ἀκόλουθο ἑώρων ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ἐπει (400)· ἢ ἀπόδοσις: ἐκεῖνα ἐποίουν (404).— Στὸν στ. 480 τὸ ἐρωτηματικὸ μετὰ τὸ ἐξεφώνει ν' ἀντικατασταθῆ μὲ κόμμα. Ἡ ἀπόδοσις τοῦ ὑποθετ. λόγου εἰ (472) οὕτως κατεκράτησέ σου τὸ θυμικόν (476) ἀκολουθεῖ στὸ στ. 481 τί οὐκ ἂν εἶπες.— Στὸν στ. 496 κέ. στίξε με τελεία

στιγμή, μετά τὸ *ἀνθρώπων* (496) καὶ μὲ κόμμα μετά τὸ *διαλλάττεσθαι* (498).— Στίξε ἀκόμα μὲ ἄνω τελεία μετά τις λ. *ἀπολογίας* (432) καὶ *ἡμῶν* (465), καὶ μὲ ἐρωτηματικὸν μετά τὸ *βλέποντες* (467) καὶ τὸ *ἐπισιαμένους* (472).

Ἔνα δυὸ ἀκόμα παραδείγματα ἀπὸ ἄλλες ἐπιστολές: νὰ διαγραφῆ τὸ κόμμα μετά τις λ. *νῦν* (4· τὸ νόημα: δὲν ἐγνώρισα κανέναν ὡς τώρα πού νὰ ἔχη τέτοια γνώμη γιὰ σένα, ὅτι δηλ. ἀπατᾶς καὶ ὑποκρίνεσαι), *ὅταν* (18), *δημιουργοῦ* (73 κέ· τὸ εὐρίσκειν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ὑπολογιζομένου).— Στίξε μὲ ἄνω τελεία μετά τὸ *καλῶς* (584).

I. Θ. ΚΑΚΡΙΔΗΣ

Η «ΣΥΝΟΨΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΛΟΓΙΚΗΝ» ΚΑΙ Ο ΜΙΧΑΗΛ ΨΕΛΛΟΣ

Στὸ σύντομο εἰσαγωγικὸ σημεῖωμα πού προτάσσει ὁ ἐπιμελητὴς τοῦ τόμου «Βυζαντινὰ Κείμενα» τῆς Βασικῆς Βιβλιοθήκης¹ στὴν ἀνθολόγησιν τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ, στὸν βυζαντινὸ πολυμαθῆ ἀποδίδεται ἀκόμη καὶ ἡ γνωστὴ «Σύνοψις εἰς τὴν Ἀριστοτέλους Λογικὴν». Καὶ ὁ Κ. Δ. Γεωργούλης ἐπίσης, στὸ πολύτιμο ἄρθρον τοῦ «Ἀριστοτέλης»², ἀναφερόμενος στὰ βυζαντινὰ σχόλια, περιλαμβάνει καὶ τὴν «Σύνοψιν», μάλιστα ὡς τὸ κύριον ἔργον τοῦ Ψελλοῦ στὴν ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία, ἀφοῦ αὐτὸ μόνον ἀναφέρει. Ἡ ἴδια παράδοσις περνᾶ καὶ στὸ νέο σχολικὸ ἐγχειρίδιον γογικῆς τοῦ Ὁργανισμοῦ Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων³.

Τὸ ζήτημα ἕμως εἶναι κίβλας ἀπὸ τὸ 1936 ἐντελῶς ξεκαθαρισμένο. Τότε, μὲ τὴ συμπλήρωσιν τῆς ὀκτάτομης ἐκδόσεως τῶν Ἀπάντων τοῦ Γεωργίου Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου, ἀποδείχθηκε ὀριστικὰ ὅτι ἡ «Σύνοψις» δὲν ἔχει πραγματικὰ σχέσιν μὲ τὸν Ψελλόν. Τὸ ἑλληνικὸν κείμενον, πού πολλοὶ τὸ θεωροῦσαν δικό του, δὲν εἶναι παρὰ ἡ πιστὴ μετάφρασις μεγάλου μέρους τῶν «*Summulae logicales*» τοῦ Πέτρου Ἰσπανοῦ (13ος αἰ.), «φιλοτεχνηθεῖσα» ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Σχολαρίου γύρω στὸ 1435⁴. Ἔτσι

¹ Βυζαντινὰ Κείμενα, Ἐπιμέλεια Δ. Ζακυνθνοῦ, Βασ. Βιβλ. «Ἄστροῦ» ἀρ. 3, Ἀθῆναι 1957.

² Κ. Δ. Γεωργούλης, ἄρθρον «Ἀριστοτέλης», Ἐγκυκλοπαίδ. Λεξικόν «Ἡλίου», τ. Γ', Ἀθῆναι 1949, σ. 586.

³ Ν. Σούλια, Λογικὴ μετὰ Στοιχείων Γνωσιολογίας, ΟΕΣΒ 1956, σ. 199 (δπου μάλιστα, ἀπὸ φανερό βέβαιον—καὶ γιὰ τοὺς μαθητὰς ὅμως;— τυπογραφικὸ λάθος, ὁ Ψελλὸς μετατίθεται στὴν 19ῃ ἑκατονταετηρίδα).

⁴ Oeuvres Complètes de Gennade Scholarios, publiées pour la

βρήκε τὴν ἀναμφισβήτητη λύση του κι' ἕνα πρόβλημα, ποῦ μὲ τὴν συσχέτιση τοῦ ἑλληνικοῦ πρὸς τὸ εὐρύτατα διαδεδομένο ἔργο τοῦ Πέτρου Ἰσπανοῦ, ἀπασχόλησε πάνω ἀπὸ μισὸν αἰῶνα τὴν ἱστορία τῆς λογικῆς.

Τὸ ζήτημα ἔχει σὲ συντομία ὡς ἐξῆς: Ἡ «Σύνοψις» τυπώθηκε γιὰ πρώτη φορά τὸ 1597 στὸ Augsburg ἀπὸ χειρόγραφο τῆς ἐκεῖ βιβλιοθήκης (σήμερα στὸ Μόναχο), ὡς ἔργο τοῦ Ψελλοῦ¹. Πολὺ ἀργότερα, τὸ 1842, διαπίστωσαν πὼς τὰ πρῶτα φύλλα τοῦ χειρογράφου, ἀπ' ἔπου καὶ ἡ πατρότητα τοῦ ἔργου στὴν ἔκδοσιν τοῦ 1597, ἀνήκαν σὲ μεταγενέστερο χέρι². Ἀκόμη εἶναι σήμερα βέβαιο πὼς καὶ ὁ τίτλος «Τοῦ σοφωτάτου Ψελλοῦ κλπ.» ἀφείλεται σὲ χέρι ἀκόμη μεταγενέστερο, πιθανότατα τοῦ Martin Crusius, ποῦ ἐπῆρε τὸ χειρόγραφο τὸ 1590 ἀπὸ τὸν πρῶτο κτήτορα, τὸν Κύπριο ἱερομόναχο Λεόντιο Φιλόπονο.

Τὸ 1864 ὁ Κ. Prantl στὸ μεγάλο ἔργο του «Ἱστορία τῆς λογικῆς στὴ Δύση»³ ὑποστήριξε τὴν ἀποψη πὼς οἱ «Summulae logicales» τοῦ Petrus Hispanus (πρωτοτυπωμένες στὴν Βενετία τὸ 1589) δὲν εἶναι παρὰ μετάφραση τοῦ ἔργου τοῦ Ψελλοῦ. Στὴν βεβαιότητά του αὐτὴ ἐστήριξε καὶ τίς κρίσεις του γιὰ τὴν ἐπίδραση τῆς βυζαντινῆς φιλοσοφίας τοῦ 12ου αἰῶνα στοὺς λατίνους σχολαστικούς καὶ στὸ ἀριστοτελικὸ κίνημα γύρω στὰ 1530 στὴ Δύση.

Ἡ ἀντίκρουση ὁτάθηκε ἄμεση μὲ ἄρθρο τοῦ Ch. Thurot τὸν ἴδιο χρόνο⁴. Σ' αὐτὸ ἀπάντησε ὁ Prantl μὲ εἰδικὴ μονογραφία του⁵ καὶ ἀκολούθησε νέο ἄρθρο τοῦ Thurot⁶. Τίς ἀπόψεις του γιὰ τὴν ἀκριθῶς ἀντίστροφη σχέση τοῦ λατινικοῦ πρὸς τὸ ἑλληνικὸ κείμενο, ποῦ ἀποδιδόταν ἔτσι σὲ ἄγνωστο μεταφραστή, ὑποστήριξε τὸν ἴδιο χρόνο καὶ ὁ V. Rose⁷. Γιὰ πρώτη φορά ἔχουμε ἐδῶ καὶ μνεῖα τοῦ Σχολαρίου ὡς πιθανοῦ μεταφραστοῦ, ἢ συσχέτιση ἕμως δὲν μποροῦσε νὰ εἶναι ἀποφασιστικὴ, καθὼς τὸ χειρόγραφο τοῦ Augsburg ἀποδιδόταν τότε γενικὰ στὸν 14ο αἰῶνα. Στὴν δεύτερη ἔκδοσιν τῆς «Ἱστορίας τῆς λογικῆς» του

première fois par L. Petit, X. Siderides, M. Jugie. Vol. VIII, Paris 1936, σ. VI κέ.

¹ Synopsis organi aristotelici, Michaele Psello auctore, graecolatina, nunc primum edita ab E. Ehingero, Augustae 1597.

² J. Hardt, Catalogus codd. mss graec. Biblioth. Reg. Bavariae, t. V, Μόναχον 1842.

³ K. Prantl, Geschichte der Logik im Abendlande, II (α' ἐκδ.), σ. 261.

⁴ Ch. Thurot, Revue archéologique 10 (1864) 267-81.

⁵ K. Prantl, Michael Psellos - P. Hispanus, eine Rechtfertigung, Leipzig 1867.

⁶ Ch. Thurot, Revue Critique No 13-14 (1867) 194-203.

⁷ V. Rose, Hermes 2 (1867) 156 (Pseudo-Psellus und P. Hispanus).

τὸ 1885¹ ὁ Prantl προσέθεσε νέα ἐπιχειρήματα, προσπαθώντας μὲ τὴν ἀναγωγή τοῦ χειρογράφου στὸν 14^ο αἰῶνα ν' ἀποκλείσει τὸν Σχολάριο ὡς μεταφραστή, καὶ μὲ τὴν ἀνάλυση τοῦ ἴδιου τοῦ ἔργου νὰ δείξει τὴν ἐξάρτηση τοῦ λατινικοῦ κειμένου ἀπὸ τὸ ἑλληνικό.

² Ἀπὸ τότε οἱ γνώμες τῶν ἱστορικῶν τῆς φιλοσοφίας μοιράζονται³, παρ' ὅλο πὺ μ' ἓνα δημοσίευμα τοῦ R. Stapper τὸ 1897⁴ ἡ κατάρριψη τῆς θέσης τοῦ Prantl θεωρήθηκε ἀπὸ πολλοὺς ὀριστική. Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Stapper ἦταν ἀξιόλογα, δὲν ἔλυναν ὅμως τὸ πρόβλημα μὲ βάση τὴν ἀπόδειξη τῆς πατρότητας τῆς ἑλληνικῆς μετάφρασης. Ἄν καὶ βρῖσκει ἐν τῷ μεταξύ τὸ ὄνομα τοῦ Σχολαρίου σὲ χειρόγραφο, ὁ Stapper μένει πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτῆ διστακτικός. Ὁ Krumbacher ἀντίθετα στὴν β' ἔκδοσιν (1897) τῆς «Ἱστορίας τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας» εἶναι βέβαιος γι' αὐτὸ ὕστερα ἀπὸ προσωπικὴ διαπίστωση ἐγκύρου χειρογράφου τῆς Μόσχας τοῦ 17^{ου} αἰ. μὲ τὸν σαφῆ τίτλο «Ἐκ τῆς διαλεκτικῆς τοῦ μαῖστορος Πέτρου Ἰσπανοῦ. Ἑρμηνεία τοῦ Σχολαρίου».

Κι' ὅμως τὸ ζήτημα ἔμενε ἀνοιχτὸ ὡς τὸ 1936. Τὸ δείχνουν βιβλία ὅπως τοῦ Χρ. Ζερβοῦ⁵, πὺ στὸ γενικὸ ἔργο του γιὰ τὸν Ψελλὸ ὡς φιλόσοφο δὲν παίρνει ὀριστικὴ θέση στὸ ζήτημα. Ἀργότερα πάλι ἔχουμε τὴν ἴδια τὴν θέση τοῦ Prantl, ὑποστηριζόμενη μὲ βεβαιότητα ἀπὸ τὸν E. Amann⁶. Δυσκολία παρεῖχε πάντα τὸ παλαιογραφικὸ πρόβλημα τῶν κωδίκων, πὺ οἱ εἰδικοί εἶχαν τοποθετήσει στὸν 14^ο αἰ.⁷, καθὼς καὶ μνῆες σχολίων τοῦ Ψελλοῦ στὸ ἀριστοτελικὸ Ὅργανον σὲ ἄλλα ἔργα του⁷.

Τὴν ὀριστικὴ λύση ἔδωσε ἡ ἀνεύρεση τῶν αὐτογράφων τοῦ Σχολαρίου. Τὴν ὑπαρξή τους εἶχε κάνει γιὰ πρώτη φορὰ γνωστὴ, κιόλας

¹ Βλ. σ. 266-301 (βλ. καὶ 3η πανομοιότυπη ἔκδ., Leipzig 1927).

² Βλ. *Überweg-Geyer*, II : Die patristische Philosophie, 1881⁶, σ. 179, 1927 II σ. 281.

³ R. Stapper, Die Summulae des P. Hispanus und ihr Verhältnis zu Michael Psellos, Freiburg i. B. 1897.

⁴ Ch. Zervos, Un philosophe néoplatonicien du XIe siècle, Michel Psellos, Paris 1920.

⁵ E. Amann, ἄρθρον Jean XXI εἰς Dictionnaire de théologie catholique τ. 8 (1924), σ. 632.

⁶ Ἀπὸ τὴν ἱστορία ὅμως τοῦ προβλήματος καὶ τὴ λύση του φαίνεται ἀκόμη πὺς καμία χρονολόγησις δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τόσο βέβαιη, εἰς δὲν προκύπτει ἄμεσα ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ χφ, καὶ πὺς τὰ περιθώρια τῆς ἔμμεσης χρονολόγησις μπορεῖ κάποτε νὰ ἐκτείνωνται καὶ σ' ἓναν δλόκληρο αἰῶνα.

⁷ Βλ. καὶ M. Grabmann, Handschriftliche Forschungen und Funde zu den philos. Schriften des P. Hispanus, Sitzb. d. Bayer. Akad. H. 9, München 1936.

ἀπὸ τὸ 1887, ὁ V. Gardthausen¹, ἡ πληροφορία του ὡστόσο δὲν προσέχτηκε ἀπὸ τοὺς ἐνδιαφερομένους. Ἀκόμη καὶ ὁ Σπ. Λάμπρος στὰ «Παλαιολόγια καὶ Πελοποννησιακά» του (1912) τὰ ἀγνοεῖ. Ὅταν ὁ L. Petit καὶ οἱ συνεργάτες του συγκέντρωσαν τὸ ὕλικό τους γιὰ τὴν ἐκδοσὴ τῶν Ἀπάντων τοῦ Σχολαρίου, τὸ πρᾶγμα ἐγίνε πιά φανερό καὶ ἡ δημοσίευσή τῆς «Συνόψεως εἰς τὴν Ἀριστοτέλους λογικὴν» στὸν 8ο τόμο, σελ. 283-337, ἀπὸ τρία καινούργια χειρόγραφα, αὐτὸ γράφα τοῦ Γενναδίου, κλείνει ὀριστικὰ τὴν πολυχρόνια συζήτηση.

Τὸ δημοσιευόμενον ἔργο συμφωνεῖ κατὰ λέξιν μὲ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ 1597. Συγγραφεὺς του εἶναι ἀναμφισβήτητα πιά ὁ Πέτρος Ἰσπανὸς καὶ ἡ ἑλληνικὴ μετάφρασή ὑφείλεται στὸν τελευταῖο ἀριστοτελικὸ τοῦ Βυζαντίου, τὸν ἔπειτα πατριάρχη Γεννάδιο Σχολάριο, πού κοντὰ σ' αὐτὴ ἔχει πραγματοποιήσει καὶ ἕξι ἀκόμη μεταφράσεις λογικῶν ἔργων καὶ σχολίων στὸν Ἀριστοτέλη ἀπὸ τὴ λατινικὴ καὶ σχολιάζει καὶ ὁ ἴδιος ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ ἀριστοτελικοῦ ἔργου.

Αὐτὰ γιὰ τίς «Summulae logicales»², ἔργο κλασσικὸ στὴν Δύση καὶ γενικότερα ἀξιόλογο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχονται καὶ οἱ γνωστοὶ ἀπομνημονευτικοὶ κανόνες (τρόποι) τῶν «συλλογιστικῶν σχημάτων» στὴ λατινικὴ. Ἡ ἑλληνικὴ μορφή τους³ ὑφείλεται ἔτσι ὀχι στὸν Μιχαὴλ Ψελλό, ἀλλὰ φυσικὰ στὸν Γεώργιο Σχολάριο, πού εἶχε βασιθεῖ ὅμως, ὅπως φαίνεται, καὶ σὲ προγενέστερη σχετικὴ ἐργασία τοῦ Νικηφόρου Βλεμμύδη.

Ὅσο γιὰ τὸν Μιχαὴλ Ψελλό, ἴσως ἡ ἀπόδοσή σ' ἐκείνον μιᾶς τόσο ἐνδιαφέρουσας πραγματείας στὸ ἀριστοτελικὸ Ὅργανο νὰ μὴν ἦταν ἐντελῶς ἀδική. Ἀπὸ τὸν 16ο αἰῶνα εἶχαν τυπωθῆ στὴν Βενετία καὶ στὸ Παρίσι παραφράσεις του στὸ «Περὶ Ἑρμηνείας» καὶ στίς «Κατηγορίες», καθὼς καὶ στὴν «Εἰσαγωγὴ» τοῦ Πορφυρίου, ἐνῶ στίς βιβλιοθηκῆς τῆς Δύσης σώζονται καὶ ἄλλα, ἀνέκδοτα ἀκόμη, σχολία του στὰ «Ἀναλυτικὰ πρότερα» καὶ στοὺς «Σοφιστικὸς ἐλέγχους». Μιὰ εἰδικότερη ἐργασία γιὰ τὸν Ψελλό ὡς σχολιαστὴ τοῦ Ἀριστοτέλη, καὶ κυρίως στὴ φυσικὴ φιλοσοφία του, ἐλπίζει ὁ γράφων νὰ παρουσιάσῃ ἀργότερα.

Γιὰ τὸν φιλόσοφο Ψελλό, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ εἰδικὸ ἔργο τοῦ Ζερβῶ (1920) καὶ τὸ σχετικὸ κεφάλαιο τῆς πολύτιμης Ἱστορίας τῆς Βυζαντινῆς

¹ Griechische Paläographie, Leipzig 1878, σ. 321, 361.

² Τὸ λατινικὸ κείμενον ἐξεδόθη κριτικὰ ἀπὸ τὸν I. M. Bochensci: Petri Hispani, Summulae logicales, Torino 1947.

³ Πρβ. καὶ Ν. Σούλια, Λογικὴ, σ. 66.

Φιλοσοφίας τοῦ Β. Τατάκη¹, βλέπε τώρα καὶ τὸ ἔργο τοῦ P. Joannou Die Illuminationslehre des Michael Psellos und Joannes Italos².

ΛΙΝΟΣ Γ. ΜΠΕΝΑΚΗΣ

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΕ ΜΙΑ ΝΕΑ ΕΚΔΟΣΗ ΕΝΟΣ ΑΚΡΙΤΙΚΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

Ἡ νέα ἐκδοση τοῦ κειμένου τῆς Κρυπτοφέρρης ἀπὸ τὸν Ι. Μαυρογορδάτο³, μ' ἔλο πού δὲν ἦταν ἀπαραίτητη—ἔχουμε σήμερα τὸ κείμενο τοῦ Καλονάρου⁴ πού εἶναι ἀρκετὰ καλὰ διορθωμένο καὶ πλουσιότατα σχολιασμένο—ἀποτελεῖ μιὰ συμβολὴ στὴν μελέτη ὀρισμένων ἀκριτικῶν προβλημάτων.

Ὁ κ. Στ. Π. Κυριακίδης στὴν ἀναλυτικὴ του βιβλιοκρισία⁵ ἀφήνει ἄθικτα τρία σημεῖα: τὸ ἀνατυπωμένο κείμενο, τὴ σύνθεσή του, τὴν ἀγγλικὴ μετάφραση. Οἱ παρατηρήσεις πού ἀκολουθοῦν ἀφοροῦν τὰ τρία αὐτὰ σημεῖα τῆς νέας ἐκδόσεως τοῦ Ι. Μαυρογορδάτου.

Α. ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Ὅπως παρατηρεῖ καὶ ὁ κ. Κυριακίδης (σ. 548), τὸ κείμενο πού μᾶς δίνει ὁ Ι. Μαυρογορδάτος εἶναι «πιστὴ ἀνατύπωσις τῆς διασκευῆς τῆς Κρυπτοφέρρης ὅπως ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Legrand».

¹ B. Tatakis, *La Philosophie byzantine*, Paris (Presses Univ. de France) 1949, σ. 161 κέ. Βλ. ἐπίσης *Τοῦ ἰδίου*, θέματα χριστιανικῆς καὶ βυζαντινῆς φιλοσοφίας, Ἀθῆναι 1952, σ. 166-180. Ὁ κ. Τατάκης στὴν σ. 190 τῆς «Philosophie byzantine», μιλώντας γιὰ τὴν «Διδασκαλίαν Παντοδαπῆ» τοῦ Ψελλοῦ καὶ τὰ προβλήματα τῆς, δὲν εἶχε ἀκόμη ὅπ' ἔψη τοῦ τῆς νέας κριτικῆς ἐκδόσεως τῶν 201 κεφαλαίων τῆς ἀπὸ τὸν Ὀλλανδὸ L. Westerink, Nijmegen 1948. Θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ σημειωθῇ πὼς μιὰ σύγκριση τοῦ ἀναμφισβήτητου ψελλικοῦ αὐτοῦ ἔργου μὲ τὸ ἀποδιδόμενον στὸν ἴδιο «Ἔτεραί ἐπιλύσεις φυσικῶν ἀπορημάτων» θὰ ἔδειχνε καθαρὰ ὅτι τὸ δεύτερο δὲν εἶναι ψελλικό, ὅπως συχνὰ παραδίθεται. Κριτικὴ ἐκδοση καὶ τοῦ τελευταίου αὐτοῦ ἔχει γίνει ἄλλωστε τὸ 1939 ἀπὸ τὸν Armande Delatte μὲ τὸ ὄνομα τοῦ πραγματικοῦ συγγραφέα του, πού δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν σύγχρονο τοῦ Ψελλοῦ ἱατροφιλόσοφο Συμεῶν Σύβ. (Βλ. *Anecdota Atheniensia et alia*, t. II, Liège 1939, σ. 1-89).

² *Studia patristica et byzantina*, Heft 3: *Christliche Metaphysik in Byzanz I*, Ettal 1956.

³ *Digenes Akrites*, edited with an Introduction, Translation and Commentary by *John Maurogordato*, Oxford 1956, Σελ. LXXXIV, 273.

⁴ Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτας, *Τὰ ἔμμετρα κείμενα Ἀθηνῶν, Κρυπτοφέρρης καὶ Ἑσχοριᾶλ*, 2 τόμοι, Ἀθῆναι 1941.

⁵ Ἑλληνικά 14 (1957) 542-561. *Πρβ. καὶ Byz. Zeitschr.* 50 (1957).

Δυστυχῶς στὴν ἔκδοση τοῦ Legrand τὸ κείμενο τῆς Κρυπτοφέρρης παρουσιάζει πολλὰ καὶ σοβαρὰ λάθη, πού παραμένουν καὶ στὴν ἔκδοση τοῦ I. Μαυρογορδάτου—πρὸς τὶς διορθώσεις πού πρότεινε σὲ πολλὰ σημεία ὁ Καλονάρος—ὅπως τὸ δείχνουν τ' ἀκόλουθα χαρακτηριστικὰ παραδείγματα :

1) B 36 : *Ἰδοῦσα δὲ καὶ τὸν γαμβρὸν περιχαρῆ τῷ ὄντι.*
Ἔχει δίκιο ὁ Καλονάρος πού γράφει *περικαλλῆ ἀντὶ περιχαρῆ*, γιὰτὶ, λίγους στίχους πῶς πάνω, ἢ μητέρα τῆς Εὐδοκίας—πού ἔμαθε ὅτι σὲ λίγο θάρθουν τὰ παιδιὰ τῆς μὲ τὸν ἐμίρη—ἀναρωτιέται ἂν ἢ ὁμορφιά τοῦ μέλλοντος γαμπροῦ τῆς μπορεῖ νὰ συγκριθῆ μὲ τὰ κάλλη τῆς κόρης τῆς : (B 22) *ἄρα νυμφίος ἔσται σοι παρόμοιος τοῦ κάλλους ;*

2) Δ 574-5 : *καὶ γὰρ πολλοὶ τῶν ἐρασιῶν, ἠθελήκασιν λόγους
ταῖς ποθουμέναις πρώην γὰρ ἐρωτικῶς δειχθέντες*

Μετάφρ. I. M. : For many lovers set their words at nought
Who first to those desired showed loving selves.

Εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι στὸ στίχο 575 ἀντὶ *δειχθέντες* πρέπει νὰ γράψουμε *δοθέντας* (: πολλοὶ τῶν ἐρασιῶν ἠθελήκασιν λόγους *δοθέντας* ταῖς πρώην ἐρωτικῶς ποθουμέναις).

3) Δ 700-703 : *Ἄλλ' ἵνα καὶ τὰ σύμφωνα ποιήσωμεν τοῦ γάμου
συμβόλαια ἐν γράμμασι, τοῦ πατρός σου παρόντος,
τάχιστα γὰρ ὡς μηνυθεὶς πρὸς ἡμᾶς ἐπανήξεις
καὶ τὴν προῖκα τῆς θυγατρὸς τῆς ἐμῆς ἀπολήψεις.*

Μετάφρ. I. M. : But that we make agreements for the marriage,
Contracts in writing, in your father's presence,
And soon advised you shall return to us,
And you shall bear away my daughter's dowry.

Κι' ἐδῶ εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι ὁ στίχος 702 πρέπει νὰ διορθωθῆ καὶ νὰ γράψουμε :

τάχιστα γὰρ ὡς μηνυθεὶς πρὸς ἡμᾶς ἐπανήξει.

4) Ξ 416-7 *ἕτερος δὲ προσέλαβεν ἀγνωῶ ποίῳ τρόπῳ,
καὶ μετ' αὐτῆς ἐφαίνετο νυνὶ ἐν τῷ λειμῶνι.*

Μετάφρ. I. M. : Another got her first, I know not how,
and with her in the meadow has appeared.

Στὸ στίχο 417 ἀντὶ *ἐφαίνετο* πρέπει νὰ γράψουμε (ὅπως τὸ προτείνει κι' ὁ Καλονάρος) *εὐφραίνεται*.

5) Ξ 453-4 : *ἐτοίμους γὰρ ὡς ἀγχιστὰς τούτους καὶ ὡς συμμάχους
ἐδέξατο ἢ Μαξιμοῦ ὀλοσχερῶς τερφθεῖσα.*

Μετάφρ. I. M.: As ready next of kin and allies

Maximo welcomed them with full delight.

Στο στίχο 453 πρέπει να γράψουμε *έτιμα* αντί *έτοιμούς*. Τή γραφή αὐτή, πού βρίσκεται σέ δυό χειρόγραφα ("Ανδρος 3424 και Τρ. 2335), τήν έπρότεινε ο Legrand και ο Καλονάρος τή δέχτηκε.

Έξ άλλου, στο άνατυπωμένο κείμενο του I. Μαυρογορδάτου υπάρχουν μερικά λάθη πού είχαν σημειωθεί άπ' τόν Legrand ή διορθωθή άπ' τόν Καλονάρο. Π. χ.:

A	31: μέτοχος... εις άκρος	άντι μέτοχος... εις άκρον
	76: ειθ' ούν	> ει θ' ού
	166: ο φάρας έπαιξε	> ο φάρας έπαιζε
	230: μή δυνάμενα	> μή δυναμένας
	263: Τίνος έστέ	> Τίνες έστέ
B	101: ήν θέ τις οικος μήκοθεν	> ήν θέ του οικου μήκοθεν
	183: και καθ' οδου	> και καθ' οδόν
Γ	20: πάντων προέπεμψαν	> πάντες προέπεμψαν
Δ	316: έχεις με εις νοϋν σου	> ει έχεις με εις νοϋν σου
	328: δι' έμοϋ κινδυνεύσης	> μή δι' έμοϋ κινδυνεύσης
	447: δοϋλος ώφθη Ρωμαίων	> δοϋλος ώφθη Ρωμαίας
	487: οσμαι θυμιαμάτων	> οσμαίς θυμιαμάτων
	618: πάντα υπεραλήσαντες	> πάντες υπεραλήσαντες
Τ	38: περι τής κλίνης	> περι τήν κλίνην
	524: βαλών τά άρματα	> λαθών τά άρματα
	778: αποπλύσασα	> αποπλύνασα

B. Η ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Η άγγλική μετάφραση του κειμένου της Κρυπτοφέρρης άπό τόν I. Μαυρογορδάτο, μ' έλο πού είναι πιστή και συνάμα καλλιτεχνική, παρουσιάζει πού και πού μερικά λάθη άρκετά σοβαρά:

1) B 165-6: τὸ ἐνεθυμήθης, ἔλεγε, μὴ τὸ ἀποδοκιμάσης
(αὐτὸ πὸ ἔβαλες στὸ νοῦ σου, τοῦ λέει, μὴ δοκιμάσης νὰ τὸ κάνης)

Μετάφρ. I. M.: This was your plan, he said, do not reject it.

2) Δ 232: Ἴππον ἐμετεσέλλισεν ἄοπρον ὡς περιστέρι
(ξανασέλλωσε ένα άλογο άσπρο σαν περιστέρι)

Μετάφρ. I. M.: Changed saddle to a horse white as a dove.

3) Δ 276: οὗ γὰρ κάλλος δξύτατον και τὸ βέλος τιτρώσκει
(γιατί τὸ κάλλος πληγώνει πιὸ βαθιὰ κι' άπ' τὸ βέλος)

Μετάφρ. I. M.: Beauty is very sharp, its arrow wounds.

- 4) Δ 525 - 6 : *Δύναμις γὰρ τοῦ ἔρωτος, πόθος καὶ ἡ φιλία
ἄπερ τὴν τάξιν ἀκριβῶς τηροῦντα τὴν ἰδίαν
(ὁ ἔρωτας, ὁ πόθος καὶ ἡ φιλία ποὺ ἔχουν
ἀκριβῶς τὴν ἴδια δύναμη)*
- Μετάφρ. I. M. : The power of love, desire and affection,
things which exactly keep their proper
station.
- 5) Ψ 641 - 2 : *ἔλεος γὰρ καὶ πάντοτε πρὸς τοὺς φεύγοντας εἶχον
νικᾶν καὶ μὴ ὑπερνικᾶν φιλεῖν τοὺς ἐναντίους
(λυπόμουνα πάντοτε τοὺς φυγάδες καὶ μ' ἄρεσε βέβαια
νὰ νικῶ τοὺς ἐχθρούς μου μὰ ὄχι καὶ νὰ τοὺς κατα-
τσακίζω)*
- Μετάφρ. I. M. : Pity for these who fled was always mine,
to conquer and not, more, to love my enemies.
- 6) Τρ. 2653 : *ἐμὴν τὴν ὑποχώρησιν ἠνάγκαζε βαρέως
(λυπότανε βαριά γιὰ τὴν ἀναχώρησή μου)*
- Μετάφρ. I. M. : Tried sorely to constrain me to return.

Τὰ λάθη αὐτά, τόσο στὸ κείμενο ὅσο καὶ στὴ μετάφραση, ὀφείλονται κυρίως στὶς δυσκολίες ποὺ παρουσιάζουν, σχεδὸν σὲ κάθε γραμμὴ τους, ὀρισμένα βυζαντινὰ κείμενα. Στὸν ἀκριτικὸ τομέα, καὶ ἰδίως στὰ ἔμμετρα κείμενα, οἱ δυσκολίες αὐτές ὀδηγοῦν συχνά, ἀκόμα καὶ τὸν πῶς εὐσυνείδητο μεταφραστή, σὲ ἐσφαλμένες ἐρμηνεῖες.

Γι' αὐτὸ, πρὶν ἀπὸ κάθε νέα ἔκδοση, μιὰ σύντομη ἐξέταση τῶν γραμματικῶν καὶ στιχορρηγικῶν κανόνων τοῦ κειμένου εἶναι ἀπαραίτητη. Θὰ βοηθήσῃ τὸν ἐρευνητὴ νὰ βρῇ τὴ σωστὴ σημασία μερικῶν λέξεων, τῶν ὁποίων ἡ σύνθεσις ἔχει γίνῃ σύμφωνα μὲ τὶς ἀνάγκες τοῦ μέτρου καὶ ἀνεξάρτητα ἀπ' τοὺς γραμματικούς κανόνες, ὅπως στὰ ἀκόλουθα παραδείγματα :

Κρυπτ. Β 165 : ἀποδοκιμάζω = δοκιμάζω

Δ 163 : περιστρέφομαι = στρέφομαι

Δ 804 : ἀποχωρίζω = χωρίζω

Δ 967 : συναποκτείνω = κτείνω

Ζ 123 : ἐναποφθέγγομαι = φθέγγομαι

Γ. Η ΣΥΝΘΕΣΗ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

Στὸ κείμενο ποὺ ἀνατυπώνει ὁ I. Μαυρογορδάτος δὲ διστάζει νὰ προσθέσῃ δυὸ χωρία ποὺ λείπουν ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τῆς Κρυπτοφέρρης.

Τὸ πρῶτο—ἐπίσκεψη τοῦ Διγενῆ στὸ Φιλόπαππο—τὸ παίρνει ἀπὸ τὴ διασκευὴ τῆς Τραπεζοῦντος, τὸ συμπληρώνει μὲ μερικοὺς στίχους τῆς Ἐνδρου καὶ τὸ τοποθετεῖ ἀνάμεσα στοὺς στίχους 253 καὶ 254 τοῦ τετάρτου βιβλίου τῆς Κρυπτοφέρρης, δηλαδὴ ἀνάμεσα στὸ «Πρῶτο κυνήγι τοῦ Διγενῆ» καὶ στὴν «Πρώτη συνάντηση τοῦ Διγενῆ μὲ τὴν Εὐδοκία».

Τὸ δεύτερο—λεπτομέρειες τῆς μοιχείας τοῦ Διγενῆ—τὸ παίρνει ἀπὸ τὴ διασκευὴ τῆς Τραπεζοῦντος (στ. 2632-2672) καὶ τὸ τοποθετεῖ ἀνάμεσα στοὺς στίχους 785 καὶ 786 τοῦ ἔκτου βιβλίου τῆς Κρυπτοφέρρης.

Ἡ πρόσθεση τοῦ πρώτου χωρίου μπορεῖ κάπως νὰ δικαιολογηθῆ: στὸ χειρόγραφο λείπει ἓνα φύλλο¹. Ἡ πρόσθεση ὅμως τοῦ δευτέρου—τὸ χωρίο αὐτὸ λείπει ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τῆς Κρυπτοφέρρης γιὰ λόγους ποὺ μᾶς εἶναι ἄγνωστοι—ὄχι μόνο εἶναι τελείως ἀδικαιολόγητη², ἀλλὰ προκαλεῖ καὶ σοβαρὴ σύγχυση στὸ κείμενο.

Ἡ σύνθεση ποὺ προτείνει ὁ I. M. :

Κρ. Δ 1-253 (Πρόλογος στὰ κατορθώματα τοῦ Δ. καὶ Πρῶτο κυνήγι) + Τρ. 1028-1078 (κενὸ στὸ χειρ. τῆς Τρ.) + Ἐνδρ. 1617-1643 + Τρ. 1079-1092 (Ἐπίσκεψη τοῦ Δ. στὸ Φιλ.) + Τρ. 1100-1108 (Ξεκίνημα τοῦ Δ. γιὰ τὸ δεύτερο κυνήγι) + Κρ. Δ 254 κέ. (Πρώτη συνάντηση τοῦ Δ. μὲ τὴν Εὐδ.) ὁδηγεῖ σὲ μιὰ σοβαρὴ ἀνίψωση:

Σύμφωνα μὲ τὸ χωρίο Τρ. 1100-1108, ποὺ τοποθετεῖται στὴν ἀρχὴ τοῦ ἐπεισοδίου τῆς πρώτης συναντήσεως τοῦ Διγενῆ μὲ τὴν Εὐδοκία, ὁ Ἀκρίτας πάει—γιὰ δευτέρη φορά—στὸ κυνήγι ὄχι μὲ τὸν πατέρα του—ὅπως τὴν πρώτη φορά—ἀλλὰ μὲ τοὺς συντρόφους του. Κι' ὅμως, στοὺς στίχους Κρ. Δ 287 κέ. ὁ Διγενῆς συνομιλεῖ μὲ τὸν πατέρα του—μπροστὰ στὸ παλάτι τοῦ στρατηγοῦ—σὰν νὰ γύριζε μαζὶ του ἀπ' τὸ πρῶτο κυνήγι.

Τὸ ἐπεισόδιο τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Διγενῆ στὸ Φιλόπαππο, ποὺ ὁ I. Μαυρογορδάτος προσθέτει στὸ κείμενό του, τὸ βρίσκουμε βέβαια στὶς ἄλλες ἑλληνικὲς διασκευές, καμιὰ ὅμως συγκριτικὴ μελέτη δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ποῦμε ἂν ὑπῆρχε ἢ ὄχι στὸ ἀρχικὸ κείμενο τῆς Κρυπτοφέρρης.

Κ. ΔΑΓΚΙΤΣΗΣ

¹ Ὁ Legrand στὴν ἐκδόσή του, σ. 113, γράφει: «Μετὰ τὸν στ. 785 λείπει ἓνα φύλλο. ὅτι τὸ ἔσχισε, ἀσφαλῶς, κάποιος ἀναγνώστης σκανδαλισμένος ἀπ' τὶς λεπτομέρειες ποὺ περιεῖχε γιὰ τὴ μοιχεία τοῦ Ἀκρίτα».

² Ἡ τάση αὐτὴ τῆς συμπληρώσεως μιᾶς διασκευῆς μὲ στοιχεῖα παρμένα ἀπὸ ἄλλη ἀποτελεῖ τὸ κυριότερο ἐλάττωμα δυὸ ἄλλων ἐκδόσεων ἀκριτικῶν κειμένων. Πρῶτος ὁ Σ. Ἰωαννίδης στὴν ἐκδόσή του (Ἔπος μεσαιωνικόν... Κωνσταντινούπολις 1887) συμπληρώνει τὸ κείμενο τῆς Τραπεζοῦντος μὲ τὴν ἀρχὴ (303 στ.) τῆς διασκευῆς τοῦ Πετρίτζη καὶ μὲ τὸ τέλος (260 στ.) τῆς διασκευῆς τῆς Ἐν-

ΜΙΑ ΕΝΘΥΜΗΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ

Ὁ κώδιξ ἀρ. 194 τῆς Κρατικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Μονάχου εἶναι ἓνα χειρόγραφο τοῦ 14ου αἰώνα ποῦ περιέχει κυρίως τὴν ἐρμηνεία τοῦ Ζυγαθηνοῦ στοῦ Ψαλτήριου καὶ μερικὰ ἄλλα κείμενα. Ἐνα μεταγενέστερο χέρι ἔγραψε μιὰ ένθύμηση στὴν ἀρχὴ καὶ στοῦ τέλος τοῦ χειρογράφου, ποῦ ὁ Hardt τὴ μνημονεύει καὶ τὴ δημοσιεύει στὸν παλιό του κατάλογο¹, φαίνεται ὅμως πῶς δὲν κατάλαβε τί σημαίνει. Σημειώνει ὁ Hardt «Initio et in fine hoc notatum aliena manu: ἐν μηνί μαῦω εἰς τὴν κθ' εἰς τοὺς ,αυγ' ἡμέραν τρίτην, ἔραν τρίτην ἐπὶ βράγην ὕμους λουμένη εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν καὶ ἀλήμων εἰς τοὺς Χριστιανούς». Εἶναι φανερό πῶς ὁ ἐκδότης δὲν διάβασε σωστὰ τὴ μέση τοῦ σημειώματος (ἐπὶ βράγην ὕμους λουμένη δὲν σημαίνει, φυσικά, τίποτα), ἀλλὰ φανερό εἶναι ἐπίσης πῶς ἡ ένθύμηση ἀναφέρεται στὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως (Τρίτη 29 Μαΐου ,αυγ' = 1453). Ὁ Hardt κατὰ τὴ συνήθειά του μεταφράζει στὰ λατινικά τὸ σημείωμα, ἀλλὰ στὴ μετάφραση γίνεται τοῦτο ἀκόμη πιὸ ἀκατανόητο καὶ αὐτόχρημα κωμικό: «Mense Maio 29, A. 1453, feria tertia, hora tertia in acinis semilotus Constantinopolin, indeque errans ad Christianos delatus». Δηλαδή περίπου: Τὸν μήνα Μάιο, στίς 29, τὸ ἔτος 1453, ἡμέρα Τρίτη, ὥρα τρίτη, στίς ρῶγες τῶν σταφυλιῶν μισολουσμένος στὴν Κωνσταντινούπολη, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ περιπλανώμενος κατέβηκε στοὺς Χριστιανούς! ²

Εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ ἴδῶ τὸ χφ τὸν περασμένο Σεπτέμβριο στοῦ Μόναχο, μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ 11ου Βυζαντινοῦ Συνεδρίου· ἔχω ἐπίσης ὑπόψη μου φωτογραφίες ποῦ ἔθεσε φιλόφρονα στὴ διάθεσή μου ὁ διευθυντής τοῦ Τμήματος τῶν Χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βυζαντινῆς Βιβλιοθήκης Dr. Wolfgang Hörmann, ποῦ τὸν εὐχαριστῶ θερμά. Τὰ

δρου. Δεύτερος ὁ S. Lindstrom, στὴν ἐκδοση τῆς διασκευῆς τῆς Κρυπτοφῆρης (Det Bysantinska Eposet om Digenis Basileios Akritas, Göteborg 1940) συνθέτει τὸ κείμενο ποῦ ἀνατυπώνει μὲ τὰ ἀκόλουθα στοιχεία: *Ἀνθρ. 1-260 + 280-319 + 4416-4563 + Κρ. Α, Β, Γ, Δ 1-253 + Τρ. 1028-1078 + *Ἀνθρ. 1617-1643 + Τρ. 1079-1108 + Κρ. Δ 254-290 + Τρ. 1144-1145 + Κρ. Δ 291 κέ. + Κρ. Ε, Σ 1-785 + Τρ. 2632-2672 + Κρ. Σ 786 κέ. + Κρ. Ζ, Η.

¹ Catalogus codicum manuscriptorum graecorum Bibliothecae Regiae Bavaricae, auctore Ignatio Hardt, Μόναχο 1806. 2, 264.

² Τὸ βράγην τὸ συνήψε ὁ ἐκδότης μὲ τὸ ράξ - ραγός = ρῶγα καὶ τὸ ὕμους μὲ τὸ ἡμιου· τὸ λουμένη τὸ πῆρε ὡς μετοχὴ τοῦ λούομαι χωρὶς ἀναδιπλασιασμό, ἀντὶ λελουμένη (γιατὶ ὅμως μεταφράζει ἀρσ. semilotus καὶ ὄχι semilota?) καὶ τὸ ἀλήμων (τὸ ἀλίμονο δηλ.) τὸ θεώρησε πῶς εἶναι ἡ ἀρχαία λέξη ἀλήμων - ονος· ἀλήτης, πλάνης (ἀπὸ τὸ ἀλάομαι)· τὸ delatus (ἐνν. est) τὸ πρόσθεσε τέλος γιὰ νὰ ἔχη ἡ φράση τουλάχιστο ρῆμα, ἀφοῦ δὲν εἶχε ὑποκείμενο.

σημειώματα είναι δύο, γραμμένα με τὸ ἴδιο χέρι, ἕνα στὸ ν^ο τοῦ παραφύλλου τῆς ἀρχῆς κι' ἕνα στὸ τελευταῖο φύλλο τοῦ χειρογράφου, φ 211 γ. Ὁ Hardt, ἐνῶ σωστὰ σημειώνει «initio et in fine», συνέπτυξε τὰ δύο σημειώματα σὲ ἕνα, παίρνοντας τὴν ἀρχὴν (ὡς τὸ ἐπὶ ράγη) ἀπὸ τὸ πρῶτο σημείωμα καὶ τὰ ὑπόλοιπα ἀπὸ τὸ δεύτερο.

Τὰ σημειώματα, κατὰ τὴ σωστή τους ἀνάγνωσι, ἔχουν ὡς ἐξῆς:

1) φ. Iν: Ἐν μὴ(νὶ) μαῖῶ εἰς τὰς κθ' εἰς τοὺς ,αυγ' υμέραν τρητί οραν τρητήν ἐπίρασιν υ Μουσολο|²μάνη την Κωσταντινώπολην ἀνάθεμαν τοὺς Γενουβήσους.

2) φ. 211 γ: Ἐνθήμεσις ὅτι εἰς τοὺς ,αυγ' υμέραν τρητήν ορα τρητήν ἐμπήκασιν υ Μουσολούμάνη εἰς τὴν |³ Κωσταντινώπολην κ(αι) αλημωνόν εἰς τοὺς Χρησιηάνους.

Τὰ δύο σημειώματα εἶναι σχεδὸν πανομοιότυπα. Τὸ δεύτερο προσθέτει ἐνθύμησις ὅτι, ξεχνᾷ ἕμως νὰ σημειώσῃ τὴν ἡμερομηνία· ἡ διατύπωση γίνεται στὸ πρῶτο μὲ τὸ ρῆμα ἐπήρασιν (=ἐπήραν, κατέλαβαν), ἐνῶ στὸ δεύτερο μὲ τὸ ἐμπήκασιν (=ἐμπήκαν, εἰσέβαλαν). Διαφέρει τέλος καὶ ἡ συναισθηματικὴ κατακλείδα: ἀνάθεμαν τοὺς Γενουβήσους ἠ ἀλίμονον εἰς τοὺς Χριστιανούς.

Τὸ χέρι εἶναι ἀγροῖκο, μὲ πολλὰς ἀνορθογραφίες· τὰ σημειώματα πρέπει ἀσφαλῶς νὰ προέρχωνται ἀπὸ κάποιον σύγχρονο, ποὺ τὰ ἔγραψε μὲ τὴν ἄμεση συγκίνηση τῶν γεγονότων.

ΛΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΟΥ ΚΩΔ. PALAT. THEOL. GR. 162 ΤΗΣ ΒΙΕΝΝΗΣ ΚΑΙ Η ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ

Στὴ σ. 24 τοῦ καταλόγου βιβλιογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βιέννης¹ ὁ συγγραφέας ἐξετάζει τὸ πρόβλημα τοῦ γεννᾶ τοῦ βιβλιογραφικοῦ σημείωμα τοῦ κώδικος Palat. Theol. Gr. 162 (φωτοτυπία στὸν πίνακα ἀρ. 9 τοῦ καταλόγου): Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης, Περὶ οὐρανοῦ ἱεραρχίας, Περὶ θεῶν ὀνομάτων, Δέκα ἐπιστολὲς μὲ σχόλια τοῦ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ. 217 φύλλα, 24, 8 × 18. Ὁ κώδικας ἔχει στὸ φ. 216ν τὸ ἀκόλουθο βιβλιογραφικὸ σημείωμα²:

¹ Museion, Veröffentlichungen aus der National-Bibliothek in Wien, Abhandlungen, I. Band. Joseph Bick, Die Schreiber der Wiener griechischen Handschriften, 1920.

² Τὸ σημείωμα δημοσιεύεται στὸν κατάλογο, μεταγγραμμένο ἀπὸ τὸν Bick. Τὸ μεταγράψω πάλι ἐδῶ ἀπὸ φωτογραφία, ποὺ, μαζί μὲ ἄλλες πολυτίμες πληρο-

*Ετελειώθη) σὺν θ(ε)ῶ ἢ ἱερά |³ καὶ ψυχωφελῆς καὶ θεολο|⁴ γικω-
 τήτῃ βίβλος τοῦ δοίου |⁴ π(ατ)ρὸς ἡμῶν διονυσίου : |⁶ μηνὶ Ἰαννουαρι(ῶ)
 ἰς' ἡμέρ(α) παρασκευῆ |⁸ ἔτ(ους) ¹... ἰν(δικτιῶνος) ἰα' γραφεῖσα, |⁷... ²
 διὰ χειρὸς |⁹ Ἰω(άννου) ἐλαχίστου καὶ ἀναξίου |⁹ διακόν(ου) τοῦ [τοῦ] ⁹
 μηθύμνης : |¹⁰ Ἐπὶ μανουήλ βασιλέως |¹¹ καὶ αὐτοκράτ(ο)ρ(ος) ῥωμαίων.
 |¹² ἔστι δὲ αὕτη ἡ βίβλος... ⁴.

Τὰ χρονολογικὰ στοιχεῖα πρὸ παρέχει τὸ σημεῖωμα εἶναι τ' ἀκό-
 λουθα : 1) Μανουήλ βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ρωμαίων, 2) Παρασκευῆ
 17 Ἰανουαρίου, 3) 11η ἰνδικτιῶν.

Στηριγμένως στὰ στοιχεῖα αὐτὰ τοῦ σημειώματος ὁ J. Bick προσ-
 παθεῖ νὰ χρονολογήσῃ τὸ χειρόγραφο, ἐξετάζοντας τὰ χρόνια τῶν δυὸ
 βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων Μανουήλ Α' Κομνηνοῦ (1143-1180) καὶ
 Μανουήλ Β' Παλαιολόγου (1391-1425). Ἐκ τῆς εἰδος τῆς γραφῆς ὁ
 σ. ἀποκλείει τὸν 14^ο καὶ 15^ο αἰῶνα⁵. Τοποθετεῖ λοιπὸν τὸ χφ στὸν
 12^ο (zwischen 1143-1180), γιὰ τὴν ἀκριβῆ τοποθέτησίν του μέσα σ' αὐτὰ τὰ χρο-

φορίες, εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ στείλῃ ὁ καθηγητῆς Dr Herbert Hunger, τὸν
 ὁποῖο εὐχαριστῶ θερμᾶ.

¹ Ὁ κ. Hunger συμφωνεῖ μὲ τὴν πληροφορία τοῦ Bick, ὅτι τὸ ἔτος δὲν
 ἔχει ἀπαλειφθῆ, ἀλλὰ ὅτι δὲν ἔχει καθόλου γραφῆ.

² Τέλεια ἀπάλειψη ὁ περ. γραμμάτων.

³ Ἐνα μεταγενέστερο χέρι διέγραψε τὸ δεύτερο τοῦ καὶ διόρθωσε τὸ πρῶτο
 σὲ τῆς. Βλ. καὶ Bick, ἔ.ά.

⁴ Τὸ ὄνομα τοῦ κτήτορος ἔχει ἀποξεσθῆ. Στὴ φωτογραφία δὲν διακρίνεται
 τίποτε. Ὁ Bick διαβάζει: τοῦ παν...../..... καὶ πανευγενεστά(ου). Ἀκολουθοῦν
 ἄλλοι δύο στίχοι, πρὸ ἔχουν ἐπίσης ἀπαλειφθῆ.

⁵ Ὁ συντάκτης τοῦ Κιταλόγου παραπέμπει καὶ σὲ παλιότερες ἔρευνες
 (Lambeck-Kollar, Comment. de Bibl. Caes. Vind., III, S. 196 ff; Nessel,
 Cat. codd. gr., I, S. 237; Montfaucon, Pal. Gr., S. 61; Vogel-Gardthau-
 sen, Gr. Schreiber, S. 179), τις ὁποῖες δὲν ἦταν δυνατό νὰ θῶ, ἐκτὸς ἀπὸ τῶν
 Vogel-Gardthausen, πρὸ χρονολογοῦν μεταξὺ 1143-1180. Ἄλλη, νεώτερη
 προσπάθεια χρονολόγησε τοῦ χφ ἔγινε ἀπὸ τοῦς Kirsopp καὶ Silva Lake
 (Dated Greek Minuscule Manuscripts to the year 1200, V, Manuscripts
 in Paris, Part II, Oxford, Berlin, Vienna and Jerusalem, Boston Massa-
 chusetts 1936, Πίν. 358 καὶ 359 καὶ σ. 19). Τισ δυὸ φωτοτυπίες τοῦ χειρογράφου
 πρὸ δημοσιεύουν τις χρονολογοῦν : 1153? 1168? Τὸ γεγονός ὁφείλεται σὲ παρανό-
 γνωση τῆς ἰνδικτιῶνος (ἰνδ. α' ἀντὶ ἰα'). Οἱ ἴδιοι πάλι δὲν ἀποκλείουν καὶ τὸν 14^ο
 καὶ 15^ο αἰ. Κι' ἐνθὶ γιὰ ὅλες τις ἄλλες περιπτώσεις οἱ χρονολογικὲς ἐνδείξεις
 δὲν συμφωνοῦν μεταξὺ τους, ἢ α' ἰνδ. (1393), (βλ. καὶ Indices, volumes I to X,
 Boston 1945, σ. 76) ἐπὶ Μανουήλ Β' Παλαιολόγου, ἔχει Παρασκευῆ 17 Ἰανουα-
 ρίου. Ὡστόσο δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἰνδικτιῶν δὲν εἶναι πρώτη, (βλ. πίν.
 358 καὶ 359 τοῦ βιβλίου), κι' ἐπομένως εἶναι περιττὸ ν' ἀσχοληθῶμε μὲ τὴν περι-
 πτωχὴ αὐτή.

νικά θρια: Δηλαδή από τὰ χρόνια τοῦ Μανουήλ Α' με τὴν 11η ἰνδικτιώνα συμπίπτουν οἱ χρόνοι 1148, 1163 καὶ 1178¹. Ἀλλὰ ἡ 17 Ἰανουαρίου εἶναι στὴν πρώτη περίπτωση Σάββατο, στὴ δεύτερη Πέμπτη καὶ στὴν τρίτη Τρίτη. Ὁ σ. σταματᾷ ὡς ἐδῶ καὶ ἀρκεῖται νὰ σημειώσῃ ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχῃ κάποιος λάθος στὴ χρονολόγησιν τοῦ χφ ὡς πρὸς τὴν ἰνδικτιώνα ἢ τὴν ἡμερομηνία.

Στὴν παραπάνω ἔρευνά του ὁ J. Bick θεώρησε ἴσως περιττὸ νὰ ἐξετάσῃ καὶ γιὰ ἄλλους βασιλεῖς ἢ αὐτοκράτορες, ποὺ με τὸ ὄνομα Μανουήλ βασίλευσαν σὲ ἑλληνικὰς χώρες. Ὁ Μανουήλ Ἰγγελοσ π.χ., δεσπότης τῆς Ἡπείρου, χρημάτισε αὐτοκράτορας τῆς Θεσσαλονίκης (1230 - περ. 1240)². Στὰ χρόνια ἕμωσ αὐτὰ τῆς βασιλείας του ἡ 11η ἰνδικτιών (1238) δὲν ἔχει τὴν 17 Ἰανουαρίου Παρασκευή, ἀλλὰ Κυριακή. Ἔτσι ἀποκλείεται καὶ αὐτὸς ὁ Μανουήλ. Στὴν αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος ἐπίσης βασιλεύουν τρεῖς Κομνηνοὶ με τὸ ὄνομα Μανουήλ³: Μανουήλ Α' ὁ Πολεμικός (1238 - 1263), Μανουήλ Β' (1332) καὶ Μανουήλ Γ' (1390 - 1412). Ἀπ' αὐτοὺς ἀποκλείονται οἱ δύο τελευταῖοι, γιὰτι δὲν συμπίπτουν στὰ χρόνια τους ἡ ἐνδειξη τῆς ἰνδικτιώνας με τὴν ἡμερομηνία τοῦ χειρογράφου (1332=15η ἰνδ., 1403=11η ἰνδ., ἀλλὰ ἡ 17 Ἰανουαρίου εἶναι Τετάρτη)⁴. Γιὰ τὸν ἴδιον λόγον ἀποκλείεται καὶ ὁ Μανουήλ Β' Παλαιολόγος τῆς Κωνσταντινούπολης⁵ (1403 17 Ἰαν. Τετάρτη, 1418 Δευτέρα)⁶.

Μένει ὁ Μανουήλ Α' ὁ Πολεμικός τῆς Τραπεζοῦντος. Στὰ χρόνια τῆς βασιλείας του συμπίπτουν με τὴν 11η ἰνδικτιώνα οἱ χρόνοι 1238 (ποὺ ἡ 17 Ἰαν. ἕμωσ εἶναι Κυριακή) καὶ 1253, με Παρασκευή 17 Ἰανουαρίου⁷. Ἐδῶ συγκεντρώνονται ὅλα τὰ στοιχεῖα ποὺ μποροῦν νὰ χρονολογήσουν τὸ χφ. Τὰ χρονολογικὰ δεδομένα ταιριάζουν ἀπόλυτα. Οἱ αὐτοκράτορες τῆς Τραπεζοῦντος ἔχουν ἀκόμη αὐτὸν τὸν καιρὸ τὸν τίτλον τοῦ αὐτοκράτορα τῶν Ρωμαίων. Μόλις στὰ 1282 ἕνας ἀπὸ τοὺς γιουὺς τοῦ Μανουήλ, ὁ Ἰωάννης, κάνει εἰρήνη με τοὺς Παλαιολόγους καὶ ἀποθέσας τὸν τίτλον αὐτοκράτορος τῶν Ρωμαίων ὠνομάσθη αὐτοκράτωρ τῆς

¹ Hans Lietzmann, *Zeitrechnung der römischer Kaiserzeit, des Mittelalters und der Neuzeit für die Jahre 1-2000 nach Christus*, Berlin Leipzig 1934, σ. 50.

² Georg Ostrogorsky, *Geschichte des Byzantinischen Staates*, München 1952, σ. 348.

³ Βλ. Κ. Κρουμβάχο, *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας*, Μστ. Γ. Σωτηριάδου, Παράρτημα, *Ἐγγ. Γκέλιτσο*, Ἐπίτομος Βυζαντινῆ Ἱστορία, τ. 3, σ. 708-709.

⁴ Βλ. Hans Lietzmann, *Zeitrechnung*, ἔ.ἄ. σσ. 53, 55.

⁵ Βλ. πρὸ πάνω, σ. 233.

⁶ H. Lietzmann, ἔ.ἄ. σσ. 55, 56.

⁷ H. Lietzmann, ἔ.ἄ. σ. 50.

Ἀνατολῆς, τῆς Ἰβηρίας καὶ τῶν πέραν τῆς θαλάσσης χωρῶν»¹. Γιά τὸν τίτλο τοῦ Μανουήλ μάλιστα ὑπάρχει, ἢ καλύτερα ὑπῆρχε, εἰδικὴ μαρτυρία: Στὸ ναὸ τῆς Ἁγίας Σοφίας, σὲ ἀπόσταση μισῆς ὥρας δυτικὰ ἀπὸ τὴν Τραπεζοῦντα, στὰ δεξιὰ τοῦ ναοῦ, μπροστὰ ἀπὸ τὴ δυτικὴ πύλη, βρισκόταν ἡ εἰκόνα (τοιχογραφία;) τοῦ Μανουήλ μετὰ τὴν ἐξῆς κτιτορικὴ ἐπιγραφή: «Μανουήλ Αὐτοκράτωρ Ρωμαίων ὁ μέγας Κομνηνὸς κτίτωρ τῆς ἐκκλησίας ταύτης». Ἡ εἰκόνα καὶ ἡ ἐπιγραφή ἐξαλείφθηκαν σὲ μιὰ ἐπισκευὴ τοῦ ναοῦ, ποὺ ἔκαναν οἱ Τούρκοι στὰ 1866².

Ἐθολογὰ ἕμως γεννιέται ἡ ἀπορία, γιατί ὁ διάκονος τῆς Ἐπισκοπῆς Μηθύμνης μνημονεῦει τὸν αὐτοκράτορα τῆς Τραπεζοῦντος καὶ ὄχι τῆς Νικαίας. Ἡ Ἱστορία σ' αὐτὰ τὰ χρόνια εἶναι ἀρκετὰ σκοτεινὴ. Ἡ Λέσβος βρίσκεται πότε στὰ χέρια τῶν Φράγκων καὶ πότε τῶν Βυζαντινῶν. Στὰ 1224 ὁ στόλος τοῦ Βατάτζη κυριεύει μερικὰ νησιά, μαζί καὶ τὴ Λέσβο³. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ οἱ σχέσεις Νικαίας καὶ Τραπεζοῦντος δὲν εἶναι ἀγαθές, κι' ἀκόμη οἱ Τραπεζοῦντιοὶ δὲν ὑποτάσσονται πάντα στὸ Πατριαρχεῖο⁴. Τὸν ἴδιο καιρὸ ὁ Βατάτζης βρίσκεται σὲ διαπραγματεύσεις γιὰ τὴν ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν, συνδυασμένες μετὰ προτάσεις πολιτικῆς σκοπιμότητος. Ὁ Πατριάρχης Νικαίας στὰ 1253 ἀκριθῶς στέλνει στὸν Πάπα Ἰννοκέντιο IV ἐπιστολὴ καὶ ἐξουσιοδοτεῖ τοὺς ἀπεσταλμένους του νὰ τελειώσουν μετὰ τὸν Πάπα τίς σχετικὲς μετὰ τὴν ἔνωση συνεννοήσεις⁵.

Σὲ μιὰ ἐποχὴ μετὰ πολέμους ἐσωτερικοὺς καὶ ἐξωτερικοὺς, μετὰ πολιτικὲς καὶ ἐκκλησιαστικὲς ἀνωμαλίες, εἶναι δύσκολο νὰ δικαιολογήσουμε ἱστορικὰ τὴν προτίμηση αὐτὴ τοῦ διακόνου γιὰ τὸν Τραπεζοῦντιο αὐτοκράτορα. Ἴσως οἱ ἐνωτικὲς διαθέσεις τοῦ Βατάτζη ἔχουν δημιουργήσει δυσάρεστη ἀτμόσφαιρα γύρω του, κι' αὐτὴ εἶναι ἡ αἰτία ποὺ ἀγνοεῖται τὸ ὄνομα του στὴ Λέσβο. Ἀλλὰ μετὰ μιὰ πρὸ ἀπλῆ ἀκόμα λύση μποροῦμε νὰ φανταστοῦμε τὸν διάκονο νὰ ἀντιγράφη τὸ χειρόγραφό του σ' ἕνα ταξίδι του στὴν περιοχὴ τῆς Τραπεζοῦντος.

Παρ' ὅλες ἕμως αὐτὲς τίς δυσκολίες, ἡ χρονολόγησις μπορεῖ νὰ ἐνι-

¹ *Εργ. Γκέλιτσερ*, Ἐπίτομος Βυζαντινὴ Ἱστορία, ἔ.ἀ. σ. 489. Βλ. καὶ *William Miller*, Trebizont, The last Greek Empire, New York 1926, σ. 29 καὶ *Σάββα Ἰωαννίδου*, Ἱστορία καὶ στατιστικὴ Τραπεζοῦντος καὶ τῆς περὶ ταύτην χώρας ὡς καὶ περὶ τῆς ἐνταῦθα ἑλληνικῆς γλώσσης, Κωνσταντινούπολις 1870, σ. 80.

² *Τρύφωνος Ε. Εὐαγγελίδου*, Ἱστορία τῆς Ποντικῆς Τραπεζοῦντος ἀπὸ τῶν ἀρχαιότατων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς, ἐν Ὁδησσῷ 1898, σ. 73, *William Miller* ἔ.ἀ. σ. 26, *Σάββα Ἰωαννίδου*, ἔ.ἀ. σ. 77, ὅπου παραπέμπει καὶ ὁ *Miller*.

³ The Cambridge Medieval History, Cambridge 1936, τόμ. IV, σ. 428.

⁴ ἔ.ἀ. σσ. 428, 478, 498.

⁵ *A. A. Vasiliev*, History of the Byzantine Empire 324-1453, Madison 1952, σ. 544 (βλ. καὶ σσ. 528 καὶ 532).

σχυθῆ κι' ἀπὸ τὴν παλαιογραφικὴ μελέτη τοῦ κειμένου¹. Μιὰ πρόχειρη σύγκριση τοῦ χειρογράφου μας μὲ φωτοτυπίες ἀπὸ ἄλλα χρονολογημένα χειρόγραφα τοῦ 13ου αἰ. δείχνει μεγάλες ὁμοιότητες στὸν τρόπο τῆς γραφῆς², ἡ ὁποία συγκεντρώνει ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ ὁ Thompson³ δίνει γιὰ τὸν 13^ο αἰώνα: Ἡ ἀῤῥηση τῶν βιβλίων δημιουργεῖ ἀπότομες ἀλλαγές. Ἡ γραφὴ εἶναι ἐπισσευρμένη, καὶ ὅταν δὲν ἀκολουθεῖ αὐστηρὰ τὴν παράδοση τῶν λειτουργικῶν κειμένων (ὅταν γράφεται κυρίως γιὰ ἀτομικὴ χρῆση τὸ βιβλίον), ὁ χαρακτήρας τῆς γίνεται ἀκαμπτος, ἰδίως πρὸς τὸ τέλος τοῦ 13ου αἰ. Καὶ οἱ συντομογραφίες εἶναι τώρα περισσότερες. Θὰ βοηθοῦσε, νομίζω, ἀκόμα στὴ χρονολόγηση καὶ ἡ ἐξελιγμένη μορφή τῆς γραφῆς μὲ τὶς ἰδιομορφίες ποὺ παρουσιάζουν ὀρισμένα γράμματα αὐτῆ τὴν ἐποχὴ. Ἐνα παράδειγμα: τὸ ν ἔχει σχεδὸν παντοῦ στὸ χειρόγραφο τὴν καινούργια του μορφή, (χωρὶς τὴν κεραία στὸ κάτω μέρος), ποὺ ἐμφανίζεται μόλις στὸν 13^ο αἰώνα⁴.

Συμπέρασμα: Ὁ Ἰωάννης, ἐλάχιστος καὶ ἀνάξιος διάκονος τοῦ ἐπισκόπου Μηθύμνης Μιχαὴλ Γ' ⁵, τελειώνει τὸ χειρόγραφό του τὴν Παρασκευὴ 17 Ἰανουαρίου τοῦ ἔτους 1253.

ΕΛΕΝΗ Δ. ΚΑΚΟΓΑΙΔΗ

• ΝΕΑΙ ΠΡΟΣΚΤΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΩΝ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ἡ συλλογὴ χειρογράφων τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, σηματοθεῖσα ὀλίγον πρὸ τοῦ πολέμου, περιελάμβανε σαράντα ἔν εἰς μεταγενέστερα κατὰ τὸ πλεῖστον χειρόγραφα, περιγραφέντα ὑπὸ τοῦ

¹ Ἀφορμὴ γιὰ τὴ μικρὴ αὐτὴ ἔρευνα στάθηκε ἡ παρατήρηση τοῦ σεβαστοῦ μου καθηγητῆ κ. Αἰνίου Πολίτη, ὅτι τὸ εἶδος τῆς γραφῆς τοῦ χφ δὲν μπορεῖ νὰ δικαιολογηθῆ στὸν 12^ο αἰ.

² Βλ. 1) *Pius Franchi de Cavalleri et Johannes Lietzmann*, *Specimina Codicum Graecorum Vaticanorum, Berolini et Lipsiae* 1929, Πλν.37 (τοῦ 1282), 2) *Franz Steffens*, *Proben aus griechischen Handschriften und Urkunden*, Trier 1912, Πλν. 15 καὶ 16 (τοῦ 1255 καὶ 1277), 3) *Edward Maunde Thompson*, *An Introduction to greek and latin Palaeography*, Oxford 1912, Facsim. N. 70 καὶ 72 (τοῦ 1223 καὶ 1280).

³ Βλ. πρὸ πάντων σημ. 2, ἀρ. 3, σσ. 250 καὶ 254.

⁴ Βλ. *V. Gardthausen*, *Griechische Palaeographie*, Leipzig 1913, σ. 235, ὅπου μνημονεύει τὴν ἐμφάνιση τῆς μορφῆς αὐτῆς τοῦ ν στὸν Vind. Theol. 131 τοῦ 1221, καὶ πλν. 10. Πρβ. καὶ τοὺς προηγούμενους πίνακες 1-9.

⁵ Βλ. *Εὐστρατίου Ι. Δράκου*, *Λεσβιακὰ, Τοπογραφικὰ καὶ Ἐκκλησιαστικὰ*, Ἀθήνησι 1899, τ. 2, σ. 22.

καθηγητοῦ Α. Σιγάλα.¹

Εἰς τ' ἀνωτέρω 40 προσετέθησαν ἑξ ἀγορᾶς κατὰ τὸ 1958 τ' ἀκόλουθα πέντε (ἀρ. 41-45), τὰ ὅποια περιγράφονται κατωτέρω :

41. Χάρτ. 14,5 × 10,5 φφ γ' + 108 + ε' ἔτους 1792.

Στιχολόγιον

φ. 1 «Ὡδὴ μεταφρασθὲν τοῖς στειχολογίας». φ. 11ν Τυπικὰ εἰς τὴν λειτουργίαν, φ. 15 Ἀντίφωνα εἰς τὴν λειτουργίαν, φ. 16ν Κανόνες Χριστουγέννων, Θεοφανίων, Ὑπαπαντῆς καὶ ἄλλων ἑορτῶν, φ. 37ν Ὕμνοι τριαδικοί τῆς ἁγίας Κυριακῆς.

Τὸ χφ παρέχει ἐνδιαφέρον διὰ τὰ ἐν αὐτῷ δημῶδη κείμενα, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων εἶναι ἕμμετρα «κατ' ἀλφάβητον» (Εἰς τὸν πρωτόπλαστον Ἀδάμ, εἰς τὴν γέννησιν τοῦ Κυρίου, εἰς τὴν σταύρωσιν, εἰς τὴν Θεοτόκον, εἰς τὴν ρίζαν τοῦ Ἰεσσαί, Ὁ ἁμαρτωλὸς τῆ Θεοτόκῳ κ.ἄ.). φφ. 104-108 Παρφδίαι ἐκκλησιαστικῶν κανόνων.

Ἐν φ. 101 διὰ χ': ἡ δέλιτος ἐμοῦ πέφυκεν αὐτοῦ τοῦ Σιμεωνίδι τοῦ εὐτελοῦ καὶ ταπινοῦ καὶ πάν ὑπεραθλιον· Χαλδία ἦν ἡ χῶρα μου· Κρόμην καὶ ἡ μερῆς μου ἐβροήσχετε πολλὰ κοντὰ σὸν μέγαν Γεοργίων· τὸ ὄνομά μου Ἀνασιῶς υἱοῦ τοῦ Λαβροενίου· εἰ μὲν καὶ εἶναι καὶ σφάλιτὸν να μὴν με βλασφημάτε· ὅτι ἐγὼ ὄς αμαθεῖς ἠθελεισα να γράψω εἰς δόξαν πατριῆ τε καὶ υἱῶ καὶ πνεύ(μα)τι ἁγίῳ· αὕτη ἡ βήβλος ἐτιπόθη εἰς τὰς χιλίους ἐπτακοσίους καὶ ἐνενίκωντα δύο ἔτους μὴν μαρτίου α'.

Ἐν φ. 49ν: *τεσερα γροσια εο αβουτο*² *το στιχολογιν*. Ἐν παραφ. β: *Ἐνθῆμισις οπου ἐλίρα αβούτω τὸ χαρ[τίν] ἡ κάρω ὁ Νεικόλλιαος εἰτους αωκδ'.*

Ἐπιτίτλα κοσμήματα, ἐρυθρογραφία. Στάχωσις ξυλίνη-δερματίνη με ἔντυπα κοσμήματα.

Προέρχεται ἐκ Πόντου. Ἐξ ἀγορᾶς.

Περὶ τοῦ χειρογράφου θὰ πραγματευθῆ εἰδικώτερον ἡ δ. Ἐλένη Δ. Κεκουλίδη, πτυχιούχος τῆς φιλολογίας.

42. Περγ. 21,5 × 15 φφ. 21 (—1) στ. 22 15^{ος} αἰ. κολοβ.

Τρεῖς λειτουργίαι

Περὶεργος ἀσυνήθης γραφῆ. Πολλὰ χάσματα. Ἀρίθμησις τῶν φύλων ἀπὸ 2-21 ὑπὸ μεταγενεστέρως χειρός. Πλουσία ἐρυθρογραφία. Πολλὰ πολύχρωμα κοσμήματα καὶ ἀρχικά. Στάχωσις ξυλίνη-δερματίνη με ἔντυπα κεχρυσωμένα κοσμήματα.

Ἐν παραφ. τέλους (χ. ἀρχ. 19^{ου} αἰ.): *Ἐπάσχει κάμου τοῦ ταπει-*

¹ Ἀ. Σιγάλα, Ἀπὸ τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῶν Ἑλληνικῶν κοινοτήτων τῆς Μακεδονίας Α'. Ἀρχεῖα καὶ βιβλιοθήκαι Δυτικῆς Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1939.

² = ἔχει αὐτό.

νοῦ *Καλλιουπόλεως Ἰωακείμ.*

Ἐν παραφύλλῳ σταχῶσεως ἀρχῆς: *N. 7.* Ἐσχισμένον ἐπίσημα ἐν φ. 1. Σφραγίς φσειδῆς ἐν τέλει μὲ παράστασιν ὄρους καὶ κάτω μὲ σλαβικά γράμματα: *I. ΘΕΟΔΩΡΝΤb* (βλ. καὶ ἀρ. 45).

Τὰ ὅπ' ἀριθ. 42-45 προέρχονται ἐξ ἀγορᾶς παρὰ τῆς αὐτῆς πηγῆς.

43. Χάρτ. 21 × 15 φφ. 249 στ. 21 15^{ος} αἰ. ἀκέφ., κολοβ.

Εὐαγγελιάριον

φ. 209 Ἐωθινά, φ. 214 Μηνολόγιον (μέχρι 31 Αὐγούστου).

Ἀριθμοῦνται τετράδια (μ^α). Λείπει τὸ α' καὶ τὰ δύο τελευταῖα φύλλα. Μέγα χάσμα μεταξὺ φ. 90 καὶ 91 (ιβ^α - κα'). Γραφή ἐπιμελής, ἐπισεσυρμένη. Πλουσία ἐρυθρογραφία. Στάχωσις ξυλίνη-δερματίνη παλαιά, ἐφ' ἧς εἶχε τοποθετηθῆ κατεστραμμένον σήμερον ὕψομα (ἔχνη ἐπικεκολλημένου ἄλλοτε μεταλλίνου σταυροῦ).

Στρογγύλη σφραγίς. Ἐν φ. 1 σλαβικὸν σημεῖωμα καὶ ἡ χρονολογία 1907. Διαγεγραμμένα σλαβικά σημεῖωματα καὶ εἰς τὸ παράφ. ἀρχῆς.

44. Χάρτ. 20 × 14,5 φφ. 288 + ε' στ. 24-25 17^{ος} αἰ. ἀρχ.

Μαξίμου Πελοποννησίου Κυριακοδρομίον

φ. 280 «Βίος καὶ πολιτεία τῆς ἀγίας μυροφόρου καὶ ἰσαποστόλου Μαρίας τῆς Μαγδαληνῆς». Ἀρχ: *Εἰς τὸν καιρὸν ὀπίω ἐπεριπάτει ὁ Κύριος ἡμῶν I. X. καὶ Θεὸς (εἰς δημῶδη) [ἴσως διὰ χ^α].*

Ἐν τέλει: (φφ ἀναρίθμητα): *Διάλεξις Ἰουδαίου καὶ Χριστιανοῦ.* φ. 279v *1615 ὀκτωβρίω β'* φ. 187v *ζεμγ' ὀκτωβρίω β' 1635 ἀπὸ Χ(ριστι)οῦ.*

Γραφή ἐπιμελής, συνεπτυγμένη. Ἐρυθρογραφία, κοσμήματα καὶ ἀρχικά. Στάχωσις χαρτενίνη-δερματίνη παλαιά, ἀνακαινισθεῖσα.

Ἐν παραφ. ἀρχῆς ἐνθυμήσεις ἀρχῶν 18^{ου} αἰῶνος, ἐν τέλει (χ'): *ἔχει φύλλ(α) 322, καὶ ἐνθυμήσεις περὶ ἀκριθείας (1740) καὶ ἄλλαι (1742).* Δὲν φέρει τὰς σφραγίδας τῶν ἄλλων τῆς αὐτῆς προελεύσεως.

45. Χάρτ. 22 × 16 φφ. 183 στ. 14 (28) ἔτους 1740

Μουσικὸν (Κρατηματάριον κατ' ἤχον)

φ. 178: *Τέλος καὶ τῷ Θεῷ δόξα. 1740. Ἡ παροῦσα ἄσματομελίτιος καὶ καλόφωνος βίβλος ἐγράφη διὰ χειρὸς ἐμοῦ τοῦ εὐτελοῦς Ἰγνατίου καὶ προσμοναρίου τῆς ἱεραῆς Λαύρας, διὰ δαπάνης τοῦ πανοσιωτάτου καὶ μουσικοτάτου διδασκάλου κὺρ Μελετίου, ὑπάρχει δὲ ἄνθος καὶ ἐκλογή τῶν κραιμμάτων κτλ.*

22 ἀριθμούμενα τετράδια + 2 φφ. Ἀρίστη κατάστασις. Ἐρυθρογραφία, ἐπίτιτλα.

Ἐν φ. 183 σλαβικὸν σημεῖωμα. Σφραγίς φσειδῆς ὡς ἐν ἀρ. 42.

ΔΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

Ο «ΑΛΙΒΑΝΙΣΤΟΣ» ΤΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

Η ΠΡΩΤΗ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΥΟ ΛΑΘΕΜΕΝΕΣ ΑΝΑΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ

'Από την έφημερίδα Νέον 'Αστυ τοῦ 1902 παρουσιάσαμε πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια ἓνα λησμονημένο ποίημα τοῦ Παπαδιαμάντη¹, σχετικὸ μὲ δυὸ συντοπίτες τοῦ ποῦ πνιγῆκαν μ' ἓνα σκιαθίτικο καΐκι στὸν 'Ατλαντικὸ. Στὴν εἰσαγωγὴ τῆς ἀνακοίνωσης αὐτῆς ἐσημειώσαμε πὼς ὁ κορυφαῖος μας διηγηματογράφος, ἓνα χρόνο κατόπιν, εἶχε πρωτοδημοσιέψει στὸ πασχαλινὸ φύλλο τῆς ἴδιας ἐφημερίδας (Ν. 'Αστυ, 6 'Απρ. 1903, σ. 3-4) καὶ τὸ διήγημά του «'Ο 'Αλιβάνιστος», πράγμα ποῦ ὅσοι ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη δὲν ἔτυχε νὰ τὸ παρατηρήσουν. 'Εσημειώσαμε ἀκόμα, ὅτι ὁ «'Αλιβάνιστος» ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Γ. Κατοίμπαλη², πὼς, σύμφωνα μὲ ἰδιόχειρη ἀναγραφή τοῦ συγγραφέα σ' ἓνα αὐτοβιογραφικὸ του σημεῖωμα³, δημοσιεύθηκε στὸ περιοδικὸ «'Η Μοῦσα» τοῦ 1903. 'Επειδὴ ἕμως εἶχε ἐξαφανιστῆ τοῦτο τὸ περιοδικὸ—μονάχα κάποιος τοῦ φύλλο εἶχε ἀνακαλύψει ὁ Κ. Μ. Μιχαηλίδης, ὅπου βρισκόταν ἓνα ἄγνωστο ποίημα τοῦ Παπαδιαμάντη⁴—τὸ διήγημα ἔμενε, χρόνια πολλά, ὅλως διόλου ἀγνοημένο. Καθὼς ἕμως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Γ. Βαλέτας⁵, ἐρευνώντας τὸ ἀρχεῖο τοῦ διευθυντῆ τῆς «Μούσας» Θωμᾶ 'Επιφανιάδη, ἔτυχε ν' ἀνακαλύψῃ τὸ διήγημα σ' αὐτὸ τὸ περιοδικὸ, στὸ τεῦχος τοῦ 'Απρίλη 1903, σ. 1-3. Βρῆκε ἀκόμα κι' ὅλα σχεδὸν τὰ χειρόγραφα τοῦ Παπαδιαμάντη, κι' ἔτσι, προλογισμένον καὶ σχολιασμένον, δημοσίεψε τὸν «'Αλιβάνιστο» πρὶν ἀπὸ κάμποσα χρόνια στὸ περιοδικὸ Φιλολογικὰ Χρονικὰ⁶, καὶ κατόπι στὰ ΑΠ, στίς σσ. 125-133.

¹ X. Γ. Σακελλαριάδη, 'Ἐνα ἄγνωστο ποίημα τοῦ Παπαδιαμάντη κι' ἄλλο ἓνα, ἀνέκδοτο, τοῦ Μωραϊτίδη, 'Αγγλοελληνικὴ 'Επιθεώρηση, Καλοκαίρι 1954, σ. 82-95. Ἐκτυπωθῆκε, λαθεμένα ἕμως καὶ χωρὶς νὰ σημειώνεται ποῦ ἀνακοινώθηκε, στὰ 'Απαντα Παπαδιαμάντη, ἐπιμέλεια Γ. Βαλέτα, τ. 5, σ. 611-612.

² Γ. Κ. Κατοίμπαλη, 'Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, Πρῶτες κρίσεις καὶ ἐντυπώσεις, Βιβλιογραφία, 'Αθ. 1934, σ. 75, ἀρ. 106.

³ 'Α. Παπαδιαμάντη Γράμματα, μὲ πρόλογο καὶ σημειώσεις Octave Merlier, 'Αθ. 1934, σ. 252. Τὸ ὄνομα τοῦ περιοδικοῦ ἀναγράφεται ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη κάπως παραλλαγμένο. 'Αντὶ «Μοῦσαι», τοῦτο εἶναι «'Η Μοῦσα».

⁴ Ἐκδημοσιεύθηκε στὰ Νέα Γράμματα 4 (1938) 698.

⁵ 'Αλ. Παπαδιαμάντη, Τὰ 'Απαντα, 'Επιμέλεια Γ. Βαλέτα, τ. 1, 'Αθ. [1954], σ. 499. Στὴ μελέτῃ τούτῃ ὁ τόμος θὰ σημειώνεται βραχυλογικὰ ΑΠ. 'Επίσης τὸ Νέον 'Αστυ τῆς 6 'Απρ. 1903=ΝΑ καὶ τὰ Φιλολογικὰ Χρονικὰ τοῦ 1944=ΦΧ.

⁶ Γ. Βαλέτα, 'Ἐνα ἀνέκδοτο διήγημα τοῦ Παπαδιαμάντη, ΦΧ 1 (1944) 227-247. Λαθεμένα, νομίζω, τὸ διήγημα ἀντὶ «ἄγνωστο» χαρακτηρίζεται «ἀνέκδοτο», ἀφοῦ, ὅπως ὁ ἴδιος ὁ κ. Βαλέτας τὸ σημειώνει, εἶχε δημοσιεῦτῃ προηγουμένως στὴ «Μοῦσα».

Όμως, καθώς αναφέραμε παραπάνω, αυτό το διήγημα πρωτοδημοσιεύτηκε στο ΝΑ, στο πασχαλινό φύλλο της 6^{ης} Απριλίου 1903. Καμιά δὲ χωράει γιατὸ τοῦτο ἀμφιβολία, μ' ἔλο πού θά μᾶς φανῆ κάπως παράξενο βέβαια τώρα, πῶς ἐγίνε ἡ πρώτη δημοσίευσή του ἐκεῖ, ἀφοῦ ἔχουμε ὄχι μονάχα τὴ σύγχρονη σχεδὸν κοινολόγησή του στὴ Μοῦσα, μὰ καὶ τὰ ἴδια ἀκόμα τὰ χειρόγραφα τοῦ «'Αλιθάνιστου», πού, ὅπως εἶδαμε, ὁ Παπαδιαμάντης εἶχε δώσει στὸν διευθυντὴ αὐτοῦ τοῦ περιοδικοῦ.¹ Ἔτσι, μπορεῖ νὰ ὑποθέσουμε στὴν ἀρχή, πῶς στὸ ΝΑ μπορεῖ νὰ ἐγίνε ἀναδημοσίευση τοῦ διηγήματος ἀπὸ τὴ Μοῦσα. Μιὰ τέτοια ἔμως ὑπόθεση φανερώνεται ἀμέσως σαφερῆ, ἂν ἔχουμε στὸ νοῦ μας πῶς μιὰ τόσο σοβαρὴ ἐφημερίδα, ὅπως τότε τὸ ΝΑ, πού εἶχε συγκεντρώσει καὶ τὴ συνεργασία διαλεχτῶν λογοτεχνῶν², καὶ μονάχα πρωτότυπη ὕλη φιλολογικὴ δημοσίευε πάντα, καθόλου δὲ θάταν μπορετὸ νὰ ξανατυπώσῃ ἓνα διήγημα πασχαλινό, καὶ μάλιστα τοῦ Παπαδιαμάντη, πού ἦταν ἄλλωστε τακτικὸς τῆς συνεργάτης, κι' εἶχε καὶ πρὶν παρουσιάσει ἐκεῖ τὸ ποίημα πού ἀναφέραμε καὶ κατόπιν τόσα ἄλλα διηγήματά του³. Νά καὶ μιὰ ἄλλη ἀπόδειξη τώρα. Ὅπως εἶπαμε, ὁ «'Αλιθάνιστος» δημοσιεύτηκε στὸ ΝΑ, στὸ πασχαλινό του φύλλο τῆς 6^{ης} Ἀπρ. 1903, καὶ στὸ μηνιαῖο περιοδικὸ Ἡ Μοῦσα, στὸ τεῦχος τοῦ Ἀπρίλη πάλι τῆς ἴδιας χρονιάς. Ὅμως ἀρκετὰ περιοδικὰ πού βγαῖναν τότε κάθε μῆνα—τὸ ἴδιο γίνεται καὶ τώρα—δὲν κυκλοφοροῦσαν πάντοτε καὶ τὴν κάθε πρωτομηνιά, μὰ κατόπιν ἀπὸ μέρες πολλές, μερικές μάλιστα φορές κι' ἔπειτα ἀπὸ μῆνα κι' ἀκόμα. Ἔτσι σίγουρα θά ἐγίνε καὶ μὲ τὸ τεῦχος τοῦ Ἀπρίλη τῆς «Μούσας». Δημοσιεύτηκε λοιπὸν ὁ «'Αλιθάνιστος» ἐκεῖ, ὕστερα ἔμως ἀπὸ τὴς 6^{ης} Ἀπρ. 1903, τὴν ἡμερομηνία ἐκείνη δηλαδή, πού τὸν παρουσίασε ὁ Παπαδιαμάντης στὸ ΝΑ. Τὴν ἀναδημοσίευση ἔμως τούτη στὴ «Μοῦσα» καθόλου δὲν μποροῦμε νὰ τὴ λογαριάσουμε σὰν ἓνα ἀπὸ τὰ συνηθισμένα ἐκεῖνα ξανατυπώματα διάφορων ἔργων τοῦ Παπαδιαμάντη ἀπὸ ἄλλες ἐφημερίδες ἢ περιοδικὰ⁴, γιατί ἔχουν βρεθῆ, ὅπως εἶπαμε, τὰ

¹ Γιατὸ Νέον Ἄστυ βλ. πρόχειρα *I. Μυριάλη - Κ. Μάγερ*, Ἑλληνικὴ δημοσιογραφία, Ἄθ. 1939, σ. 73-75.

² Γιατὴ τὴ μεταφραστικὴ του ἐργασία στὸ ΝΑ, καθὼς καὶ γιατὴ τὰ διηγήματα πού ἔγραψε ἐκεῖ ὁ Παπαδιαμάντης, εἶτε μὲ τ' ὄνομά του, εἶτε μὲ τὸ ψευδώνυμο Σκαπτικὸς, ἐγράψαμε στὴν Ἀγγλ. Ἐπιθεώρηση, δ.π. σ. 84, ὅσοσ. 7 καὶ 85, ὅσοσ. 1.

³ Γιατὴ μερικές ἀναδημοσιεύσεις ἔργων τοῦ Παπαδιαμάντη βλ. *Γ. Βαλέτα*, Παπαδιαμάντης, Ἡ ζωὴ—τὸ ἔργο—ἡ ἐποχὴ του, Φιλολογικὴ μελέτη βραβευμένη ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Ἄθ. 1940, σ. 18. Ἄς προστεθοῦν σ' αὐτὰ καὶ τ' ἀκόλουθα. 1) Τ' ἀγνάντεμα, Φωτίου Δ. Στεφανίδου, Ὁ Χρυσοῦς αἰὼν, Φιλολογικὸν ἡμερολόγιον τοῦ 1900, Κων/πολις 1899, σ. 31-34. Πρωτοδημοσιεύτηκε στὸ περ. Τέχνη

χειρόγραφα του «'Αλιβάνιστου», τὰ δοσμένα στὸν διευθυντὴ αὐτοῦ τοῦ περιοδικοῦ¹. Πρέπει λοιπὸν νὰ συμπεράνουμε τώρα πῶς, ἀφοῦ εἶχε γράψει πιά, τὸν Μάρτη τοῦ 1903², τὸ διήγημα ὁ Παπαδιαμάντης, τὸν παρακάλεσε ὁ συντοπίτης καὶ φίλος του Θωμᾶς 'Επιφανιάδης³ νὰ τοῦ δώσῃ συνεργασία στὸ περιοδικό του, ποῦ ἐπρόκειτο τότε νὰ βγῆ τὸ πρῶτο του φύλλο—ἐκεῖ, ὅπως εἶδαμε, δημοσιεύτηκε κατόπιν κι' ἓνα ποιήμα⁴ του,—καί, μὴ ἔχοντας ἔτοιμο τίποτε ἄλλο, ἀντίγραψε καὶ τοῦδωσε τὸν «'Αλιβάνιστο», ξέροντας ὅμως ὅπως ὁπωσδήποτε, πῶς θὰ δημοσιεύταν τοῦτος στὴ

1899, σ. 130-133. 2) Ἄλλος τύπος, 'Εθνικὸν ἡμερολόγιον Σκόκου, 1904, σ. 113-125. Πρωτοδημοσιεύτηκε στὴν ἐφ. Σκρίπ, 27 Νοεμβρ. 1903. 3) Ἡ θητεία τῆς πενθερᾶς, περ. Μπουκέτο, 22 καὶ 28 Ἰαν. 1932, σ. 97-99 καὶ 130-131. Παρουσιάζεται γι' ἀνέκδοτο τάχα. Πρωτοδημοσιεύτηκε στὸ περ. Ζωή, 30 Νοεμβρ. 1902, σ. 3-12. 4) Παρφθίαι τροπαρίων, περ. Μπουκέτο, 7 Αὐγ. 1932, σ. 1077. Γιὰ τὰ πρῶτα δημοσιεύματά τους, ποῦ τοὺς δίνεται ὁ τίτλος «Σατιρικά ἰδιόμελα» βλ. Γ. Βαλέτας, Τὰ ποιήματα τοῦ Παπαδιαμάντη, Ν. Ἑστία 29-30 (1941) χριστουγ. τευχός, σ. 139. Μὲ τὴν προσθήκη ἄλλων δύο, ξαναδημοσιεύτηκαν στὰ ΑΠ, τ. 5, σ. 490-491. Ἐσ σημειώσουμε πῶς ὁ «'Αλιβάνιστος» ξαναδημοσιεύτηκε ἀπὸ ΦΧ στὴν Ἑλλ. Δημοσιουργία 1 (1948) 359-363 καὶ ἀπὸ ΑΠ στὴν ἐφ. Ἐλευθέρος Λόγος 25 Ἰαν. 1954.

¹ Φωτοτυπία τῆς πρώτης σελίδας ἀπὸ τὰ χειρόγραφα τοῦ «'Αλιβάνιστου» τοῦ Παπαδιαμάντη δημοσιεύτηκε τὰ ΦΧ 235 καὶ ΑΠ 124.

² Σύμφωνα μὲ τὴν χρονολογία ποῦ βάνει ὁ Βαλέτας ΦΧ 247.

³ Στὰ ΦΧ 228 καὶ σ' ἀκόλουθα δημοσιεύματά του ὁ Γ. Βαλέτας γράφει πῶς ὁ 'Επιφανιάδης ἦταν Σκιαθίτης. Πολὺ πρὶν, τὸ ἴδιο εἶχε σημειωθῆ στὸ βιβλίον τοῦ O. Merlier, Ἄ. Παπαδιαμάντη Γράμματα, δ.π. σ. 197 (ἀρ. 174). Στὸ ἴδιο βιβλίον (σ. 183, ἀρ. 154) γίνεται λόγος γιὰ τὴ φιλία τοῦ Παπαδιαμάντη μὲ τὸν 'Επιφανιάδην κι' ἀναφέρονται ἀκόμα κι' ἄλλα μέλη τῆς Σκιαθίτικης αὐτῆς οἰκογένειας, στίς σσ. 79 (ἀρ. 58), 153 (ἀρ. 135), 162 (ἀρ. 142), 164 (ἀρ. 145), 155 (ἀρ. 146), 166 (ἀρ. 147). Ὁ Βαλέτας ἀναφέρει πῶς ὁ Θωμᾶς 'Επιφανιάδης ἦταν ἀπόγονος τοῦ διδασκάλου τοῦ Γένους 'Επιφανίου Δημητριάδου. Φιλολογ. Πρωτοχρονιά 1944 σ. 14 καὶ Οἱ ἀρχές τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου. Ὁ ἀγνωστος θεατρικὸς πρόδρομος 'Επιφανίου ὁ Σκιαθίτης καὶ ἡ ἀνέκδοτη τραγωδία του Πέρσαι ἢ Ξέρξης, Ἄθ. 1953, σ. κε'. Γιὰ τὸν 'Επιφάνιον Δημητριάδην βιβλιογραφία ἔχει γράψει ὁ Ἰω. Ν. Φραγκοῦλας. Ἐνα ἀνέκδοτο γράμμα τοῦ Μωραϊτίδου, Ν. Ἑστία 33 (1943) 376, ὅσο. 6. Τὸ δημοσίευμα τοῦτο (τὸ σημειῶνω στὴν Ἀγγλ. Ἐπιθεώρηση δ.π. σ. 82, ὅσο. 4) καθόλου δὲν τὸ ἀναφέρει ὁ Βαλέτας στὰ ΑΠ, μ' ὅλο ποῦ σ' αὐτὸ θπάρχει καὶ ἓνα ἐνδιαφέρον σχετιζόμενον τῆς οἰκογένειας τοῦ Μωραϊτίδου, σχετικὸ καὶ μὲ τὸν Παπαδιαμάντη. Σημειῶναι ὅμως ἐκεῖ ἄλλες ἐργασίες τοῦ Φραγκοῦλα, ὅπως λ.χ. μιὰ ΑΠ τ. 6, σ. 621, παρουσιασμένη καὶ τούτη στὴ Ν. Ἑστία ἓνα χρόνο πρὶν δημοσιευτῆ ἢ παραπάνω. Ἀκόμα καὶ στὴ μελέτη του Οἱ ἀρχές τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου κλπ. δ.π. οὔτε λέξι δὲ γράφει ὁ συγγραφέας σχετικὰ μὲ τὴ βιβλιογραφία τοῦ Φραγκοῦλα γιὰ τὸν 'Επιφάνιον Δημητριάδην. Κι' ὅμως τὴν ἔχει δπόψη του σ' αὐτὴ του τὴ μελέτη.

⁴ Στὴ Μοῦσα, ποῦ ἔβγαλε μονάχα 3-4 φυλλάδια, ὁ Βαλέτας γράφει (Φιλολογ. Πρωτοχρονιά 1943, σ. 14) πῶς ὁ Παπαδιαμάντης εἶχε δημοσιέψει καὶ μερικές μεταφράσεις του, χωρὶς ὅμως νὰ σημειώνεται καὶ ποιῆς ἦσαν τοῦτες.

«Μοῦσα» ὕστερα ἀπὸ τὸ ΝΑ, ὅπου εἶχε παραγγελία νὰ τὸ παραδώσῃ. Ὅμως ἀπὸ λησμονιά του, καθὼς φαίνεται, ὁ Παπαδιαμάντης, κι' ἴσως ἴσως ἐπειδὴ εἶχε ψυχραθῆ στὸ μεταξὺ μὲ τὸν διευθυντὴ τοῦ ΝΑ Δ. Κακλαμάνο¹, γιὰ τοῦτο, πολὺ πιθανό, εἶχε ἀναγράψῃ, ὅπως εἶδαμε, στὸ αὐτοβιογραφικὸ του σημεῖωμα, πὼς ὁ «'Αλιθάνιστος» δημοσιεύτηκε στὴ Μοῦσα καὶ ὄχι στὸ ΝΑ.

Τὸ διήγημα «'Αλιθάνιστος», ποῦ βρίσκεται στὸ ΝΑ, δὲν εἶναι ἀξιοπρόσεχτο μονάχα ἐπειδὴ ἐκεῖ γιὰ πρώτη φορὰ τὸ παρουσίασε ὁ Παπαδιαμάντης, μὰ, πάνω ἀπ' ἔλα, γιὰτὶ εἶναι δημοσιευμένο σὲ τούτη τὴν ἐφημερίδα μὲ πολὺ περισσότερη φροντίδα παρὰ στὸ ξανατύπωμά του στὴ «Μοῦσα». Δὲν ἔχουμε βέβαια ὑπόψη τὸ δυσκολόβρετο αὐτὸ περιοδικό, ἀλλὰ μονάχα τὴν ἀναδημοσίευση τοῦ «'Αλιθάνιστου» ἀπὸ ἐκεῖ στὰ ΦΧ, τὴ γινομένη ἀπὸ τὸν Βαλέτα. Κι' αὐτὸς ΦΧ 231 μιλάει γιὰ τὰ λάθη στὴν ἀνακοίνωση τῆς «Μούσας». Μ' ἔλα ταῦτα καὶ στὸ ξαναδημοσίευμα τοῦ «'Αλιθάνιστου» στὰ ΦΧ, ποῦ ἐγινε μάλιστα καὶ μὲ τὴ χρησιμοποίησιν τῶν χειρογράφων τοῦ Παπαδιαμάντη, κι' ἐκεῖ ξεδιακρίνουμε ψεγάδια πάρα πολλὰ. Τὸ περίεργο ὅμως εἶναι πὼς καὶ στὰ ΑΠ, ὅπου, καθὼς ἀναφέραμε, εἶναι περασμένος ὁ «'Αλιθάνιστος», κι' ἐδῶ ἀκόμα ἔχουν ξεφύγει πλῆθος ἀπὸ σφάλματα, κι' ἔτσι, σὲ πολλὰ του σημεῖα, τὸ κάνουν τὸ διήγημα διαφορετικὸ ἀπὸ τὴν ἀνακοίνωση στὰ ΦΧ, μ' ἔλο ποῦ σημειώνεται στὸ τέλος πὼς ἀπὸ ἐκεῖ ξαναδημοσιεύεται τοῦτο. Γιὰ τέτοιαις λογῆς ψεγάδια, ποῦ ἀσχημίζουσι τὶς δυὸ τοῦτες ἀνακοινώσεις τοῦ «'Αλιθάνιστου», θὰ μιλήσουμε παρακάτω.

Μὰ στὰ ΑΠ δὲν εἶναι τυπωμένος σφαλερὰ ὁ «'Αλιθάνιστος» μονάχα. Μὲ μιὰ πρόχειρη παραβολὴ τοῦ κειμένου ἀρκετῶν διηγημάτων τῆς ἐκδόσεως αὐτῆς μὲ τὸ πρωτότυπο², εἶδαμε ἀμέτρητα κι' ἀπ' ἄλλα παρόμοια, κι' ἀκόμα χειρότερα λάθη (παραινῶσεις, παραποιήσεις κειμένων κλπ.), ποῦ κάνουν νὰ ξεφνιαῖται πολλὰς φορὰς ὁ ἀναγνώστης. Κι' εἶναι κρίμα ποῦ οἱ τόμοι τῶν ΑΠ παρουσιάζονται ἔτσι ἀφρόνιστα τυπωμένοι, μ' ἔλο ποῦ οἱ ἐκδότες, πάρα πολὺ ἀξιεπαινοῦ ἀλλωστε, γιὰ τὴν πραγμάτωσιν τῆς τόσο ποθητῆς ἀπὸ τόσα χρόνια ἐκδόσεως τούτης, μᾶς δηλώνουν ΑΠγ' στὸν πρόλογό τους, ὅτι τὸ ἔργο τοῦ μεγάλου μας Σκιαθίτη πεζογράφου θὰ τὸ παρουσιάσουν «ἀποκαταστημένο, αὐθεντικὸ καὶ ἀλάθητο, ταξινομημένο χρονολογικὰ, ἐνημερωμένο».

Ἡ πιὸ ἀψεγάδιαστη ἀπὸ τὶς τρεῖς αὐτῆς ἀνακοινώσεις τοῦ 'Αλιθάνιστου, κι' ὀλίγηρην σχεδὸν ἀκριβολογημένη, ὅπως εἶπαμε βρίσκεται στὸ ΝΑ. Δὲν εἶναι βέβαια ἀλάθευτη ὀλωσδιόλου, γιὰτὶ ποῦ καὶ ποῦ τὴν παραλλάζουσι ἐλάχιστα λάθη τυπογραφικὰ (δὲν ὑπάρχουσι ταῦτα στὰ

¹ Κάτι σχετικὰ μὲ τοῦτο ἔγραψαμε στὴν Ἑγγλ. Ἐπιθεώρησιν, δ.π. σ.84, ὅσο. 7.

² Σύμφωνα μὲ τὸ νόημα ποῦ ΑΠ 499, ὅσο. δίνει ὁ Βαλέτας: Πρὸ τὸ τυποῦ λόγοντας ἐννοοῦμε πάντα τὴν πρώτην σὲ ἐφημερίδα ἢ περιοδικὸν δημοσίευσιν ποῦ ἐγινε ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τοῦ συγγραφέα καὶ εἶναι ἢ πιὸ αὐθεντικὴ.

ΦΧ και ΑΠ), πού ή διόρθωσή τους όμως καθόλου κοπιαστική δέν είναι : ΝΑ *ἀγαπῶντες* : ΦΧ και ΑΠ 126, 5 *ἀγαπῶντα* ΝΑ *Δέν τλώον* : ΦΧ και ΑΠ 127, 13 *Δέν τλώου*, ΝΑ *δλίγη* : ΦΧ και ΑΠ 128, 22 *δργίλη*. Μά τά λάθη τούτα, δλα τυπογραφικά, μάς φαίνονται άμέσως λιγιστά πολύ, σχετικά μέ τ' άπανωτά ψεγάδια πού παρατηρούμε στις άλλες δυό δημοσιεύσεις. Πρώτα - πρώτα, δ έπιμελητής τών δυό άνακοινώσεων του «'Αλιβάνιστου» στά ΦΧ και ΑΠ δέν πρόσεξε μερικά σφάλματα γραμματικά καθώς και συντακτικά, πού έχουν ξεφύγει έκεί μέσα, κι' έτσι μάς παρουσιάζεται άγράμματος δ Παπαδιαμάντης. Κι' όμως τή δυνατή έλληνομάθειά του πολλές φορές ιδιαίτερα τήν έχει τονίσει κι' δ Βαλέτας¹.

Δέν έπρεπε λοιπόν νά φορτωθούν στόν Παπαδιαμάντη τ' άκόλουθα λάθη (Στό ΝΑ πάντοτε ή σωστή γραφή) : ΑΠ 127, 21 *Και άμα ειπεν*, *έκυψε* 129, 23 *τάς ήχους*, 129, 25 *τήν όφρύν* 131, 10 *έννόησεν* 132, 8 *ούλε* (βηλ. *ούρε*) : ΝΑ *Και άμα ειπών*, *έκυψε*, *τάς ήχούς*, *τήν όφρύν*, *έννόησεν*, *ούλε* (βηλ. *ούρε*).

Όλα τά τελευταία γραμματικά και συντακτικά σφάλματα υπάρχουν και στη δημοσίευση του «'Αλιβάνιστου» στά ΦΧ. Και σ' αυτήν, όπως ειπαμε, βρίσκονται λάθη πολλά· μερικά τους μάλιστα τήν κάνουν διαφορετική, σέ πολλά της σημαία, από τή δημοσίευση στά ΑΠ. Τών δυό τούτων κειμένων του διηγήματος έκάναμε μιá παραβολή μέ τήν πρώτη δημοσίευση στο ΝΑ κι' έσημειώσαμε πλήθος από λαθέματα κάθε λογής. Αναγράφουμε μερικά :

ΑΠ 31, 10 *Ή Αφέντρα*, *ήτις ήτον πλάγι της*, *τήν ειδε*. Όμοια και στα ΦΧ 241, 7, όπου μάλιστα δ Βαλέτας σημειώνει : «Είχε γράψει : *πλησίον της*, τόσθως κ' έβγαλε : *στό πλάγι της*». Ένώ τονίζεται δηλαδή πώς δ Παπαδιαμάντης άλλαξε τό : *πλησίον της* μέ τό : *στό πλάγι της*, μ' όλα ταύτα στο κείμενο μπαίνει : *πλάγι της*. Στο ΝΑ όμως υπάρχει ή σωστή έκφραση : *στό πλάγι της*. Επίσης ΦΧ και ΑΠ 130, 21 - 22. *Άρχιος νά κάμνη*, μέ τό φανάρι τό όποιον *έκράτει*, *κινήματα*. Στα ΦΧ 242, όποσ. 24 δ Βαλέτας σημειώνει κατόπιν από τό : *νά κάμνη* : «Στήν έκδοση της Μούσας μετατοπίστηκε τό ρήμα αυτό στη φυσική του θέση. Έτσι τυπώθηκε : *άρχιος*, μέ τό φανάρι τό όποιον *κρατούσε*, *νά κάμνη κινήματα*. Ή διόρθωση φαίνεται κατωμένη από τόν ίδιο τόν Πδμ. και πρέπει νά προτιμηθή». Αύτην άκριβώς τή διορθωμένη έκφραση βλέπουμε στο ΝΑ, μέ τή διαφορά πώς αντί : *κρατούσε* υπάρχει : *έκράτει*, πτό σωστά. Άκόμα : ΑΠ 128, 3 *Διά νά άκούη* : ΝΑ και ΦΧ *Διά νά άκούση*, ΝΑ και ΑΠ *Τό φως του φαναρίου* : ΦΧ *Τό φως του φαναριού*.

Στά τελευταία τούτα παραδείγματα βλέπουμε πώς όχι μονάχα πτό άψεγάδιαστο είναι τό κείμενο του ΝΑ, μά κι' έτσι τό δημοσίευμα τών ΑΠ παραλλάζει από τό άλλο, της Μούσας, άπ' όπου παρμένο τό έχει δ Βαλέτας.

Άκόμα υπάρχουν λάθη άρκετά και στη στίξη.

¹ Φιλολογική Πρωτοχρονιά 1943, σ. 16. ΦΧ 246. ΑΠ κη'.

Σχετικά με τούτη δ Βαλέτας, παίρνοντας από τόν «'Αλιθάνιστο» ἀφορμή, γράφει ΦΧ 232: «'Ο Παπαδιαμάντης χώριζε τίς φράσεις σύμφωνα με τοὺς νόμους κάποιας ἀπαγγελίας καὶ ἠθοποιίας τοῦ κειμένου». Γιὰ τοῦτο ἀκριβῶς, παραξενευόμεστε κάπως, βλέποντας τὴν ἀκόλουθη φράση ἔτσι νὰ εἶναι χωρισμένη: ΦΧ καὶ ΑΠ 130, 9 *Εἶπεν ἀσθμαίνων ὁ παπᾶς: ἤθελα νὰ ἰδῶ τὸ χωράφι... εἶπε νὰ τὸ σπείρη κείνος ὁ Ντανάκας καὶ τ' ἄφησε ἄσπαρτο!* Στὸ ΝΑ ὁμοίως, ἀνάμεσα στὴ λέξη: *κείνος καὶ τὸ ἄρθρο ὁ πολὺ σωστά εἶναι βαλμένο κόμμα, γιατί ἔπρεπε νὰ σταματήσῃ λίγο τὴν ἑμιλία του ὁ παπᾶς, ἀφοῦ μᾶς παρουσιάζεται πῶς ἦταν λαχανισμένος. Ἀκόμα καὶ τ' ἀκόλουθα λάθη ποὺ δὲν ὑπάρχουν στὸ κείμενο τοῦ ΝΑ: ΦΧ καὶ ΑΠ 129, 34-35 *'Ο Σταμάτης κρατῶν τοῦτο, ἐπροπορεύθη.**

ΦΧ καὶ ΑΠ 131, 28-29 *'Η Ἀφέντρα, ἡ Φωλιώ, κι' αἱ γυναῖκες καὶ τὰ θυγάτρια τῶν ποιμένων εἰσῆλθον,* ΦΧ καὶ ΑΠ 131, 8-9 *'Η θειά Μολώτα καθὼς ἐκάθητο ἔξωθεν τοῦ ναοῦ, ἅμα εἶδε κλπ.,* ΦΧ καὶ ΑΠ 132, 32-33 **Ἐκνυψεν εἰς τὸ οὐς τῆς Ἀφέντρας κι' ἐφιθύρισε.* Στὸ κείμενο τοῦ ΝΑ, πολὺ σωστά, ὑπάρχει κόμμα στὰ παραπάνω παραδείγματα μετὰ τίς λέξεις: *'Ο Σταμάτης, τῶν ποιμένων, Μολώτα, τῆς Ἀφέντρας.* Ἐλάχιστα λάθη στὴ στίξη βρίσκονται στὸ κείμενο τοῦ ΝΑ: ἀφοῦ ἔδραξε, *χωρὶς νὰ εἶπῃ τίποτε τὴν μεγάλην σιάμναν κλπ.* ΑΠ 127, 35 μετὰ τὸ τίποτε κόμμα, ποὺ δὲν ὑπάρχει ὁμοίως στὰ ΦΧ. Μὰ κι' ἄλλοῦ παραλλάζει ἀκόμα καὶ στίξη ὁ «'Αλιθάνιστος» τῶν ΦΧ ἀπὸ τὸ ξανατύπωμά του στὰ ΑΠ, ὅπως διαφορετικὸ βρῖσκται στίς δύο τοῦτες δημοσιεύσεις καὶ τὸ κείμενό του, καθὼς εἶδαμε παραπάνω. Στὸ ΝΑ ὁμοίως συνήθως ἡ στίξη σωστή: ΑΠ 130, 31 *τί μὲ θέλει' ἐμένα !!* Ποτέ ὁ Παπαδιαμάντης δὲ βάνει ἐρωτηματικὸ καὶ θαυμαστικὸ μαζί. ΝΑ καὶ ΦΧ ὑπάρχουν ἀποσιωπητικά. ΑΠ 132, 25 *Εἶδες κείνον ἄθλωπο:* ΝΑ καὶ ΦΧ ὑπάρχει στὸ τέλος ἐρωτηματικὸ. Αὐτὸ εἶναι τὸ σωστό, γιατί ἐδῶ ἡ Μολώτα ρωτᾷ. ΑΠ 127, 38 *Πρὶν οἷς ἀνταμῶσω στὴ βούση.* Ἡ τελεία ὑπάρχει καὶ στὸ ΝΑ, ἐνῶ στὰ ΦΧ ἔχει θαυμαστικὸ καὶ ἀποσιωπητικά.

Ἀκόμα, στὸ ΝΑ ἡ τελευταία λέξη τοῦ παραπάνω παραδείγματος εἶναι γραμμένη σύμφωνα με τὸ ὀρθογραφικὸ σύστημα ποὺ ἀκολουθοῦσε ὁ Παπαδιαμάντης: *βούσι.* Κοντὰ στ' ἄλλα βλέπουμε τώρα, πῶς ὁ ἐπιμελητὴς τῶν ἀνακοινώσεων τοῦ «'Αλιθάνιστου» στὰ ΦΧ καὶ ΑΠ ἀλλάζει τοῦ συγγραφέα καὶ τὴν ὀρθογραφία. Τὸ δηλώνει ἄλλωστε στὴν πρώτη ἀνακοίνωση τοῦ «'Αλιθάνιστου», σημειώνοντας ΦΧ 322 τ' ἀκόλουθα: «'Όσο γιὰ τὴν ὀρθογραφία προσπάθησα νὰ τὴ συγχρονίσω κάπως καὶ νὰ τὴν ἀπλοποιήσω: ἐκύτταξε, Ἀνάσιασι κλπ. Πέταξα καὶ τὴν ὑπογραμμένη ἀπ' τίς ὑποταχτικές. Σήμερα δὲν τὴν ἀνεχόμαστε οὔτε στὴν καθαρῆς. Μᾶς παρουσιάζεται λοιπὸν διαφορετικὸ τὸ κείμενο τοῦ «'Αλιθάνιστου» κι' ἀκόμα σχετικὰ με τὴν ὀρθογραφία, ἂν καὶ στὴν ἀνακοίνωση αὐτοῦ τοῦ διηγῆματος στὰ ΑΠ (ἔπως καὶ σ' ἐλα τὰ καταχωρισμένα ἐκεῖ ἔργα τοῦ Παπαδιαμάντη) δὲν παρατηροῦμε τοὺς ἴδιους ὀρθογραφικὸς «συγχρονισμούς», ποὺ ὑπάρχουν στὴν ἄλλη δημοσίευσή του, στὰ ΦΧ. Στὰ ΑΠ λ.χ. δὲν βγαίνει ἡ ὑπογραμμένη ἀπὸ τίς ὑποταχτικές. Σημειώνουμε ὅπωςδήποτε μερικὲς ὀρθογραφικὲς ἀλλαγές, ποὺ ἔμοιες ἀκριβῶς ὑπάρχουν καὶ στὴν ἀνακοίνωση τῶν ΦΧ: ΑΠ 128, 38 *τῶξερε,* 129, 4 *εἶχε γίνει,* 129, 9 καὶ 131, 27 *μαζί,* 129, 11 *κάτι,* 130, 21

γέλια, 132, 40 'Ανάσταση, 133, 6 ἐνώ: ἀντί τῶξερε, εἶχε γείνει, μαζή, κᾶτι, γέλοια, 'Ανάστασι, ἐνῶ, ὅπως σωστὰ ὑπάρχουν στοὺς ΝΑ, σύμφωνα μὲ τὸ ὀρθογραφικὸ σύστημα ποῦ ἀκολουθοῦσε ὁ Παπαδιαμάντης.

Κι' ὅμως τὴν ὀρθογραφία τοῦ κορυφαίου μας διηγηματογράφου ἔχουμε χρέος καὶ τούτη νὰ τὴν κρατᾶμε μ' εὐλάβεια θρησκευτικῆ ὅπως ἀκριβῶς ἀνάλλαχτη τὴ φύλαξε κι' ὁ Merlier παρουσιάζοντας τὰ γράμματά του. Γιατὶ τυχαίνει νὰ εἶναι ἀκατάλυτα σφιχτοδεμένη μὲ τὸ ὕψος Μ' αὐτὸ συντροφιασμένη μᾶς κάνει νὰ πλησιάζουμε κοντύτερα στὴν προσωπικότητα τοῦ πλαστοουργοῦ συγγραφέα—θὰ γινόταν ἡ παρουσία του πιδ θερμῆ, ἂν εἶχαμε τὰ χειρόγραφα του—χαρίζοντάς μας τὸν κόσμον ποῦ ἀνάστησε, ὅμοια ἀκριβῶς, ὅπως ἡ πένα του τὸν εἶχε ἀποτυπώσει. Μᾶς ὁδηγεῖ ἀκόμα στὴν υποβλητικὴ ἀτμόσφαιρα τῆς ὄχι καὶ τόσο μακρινῆς ἐκείνης ἐποχῆς, ὅπου, καθὼς ὑπῆρχαν ἄνθρωποι διαφορετικοὶ ἀπὸ τοὺς τωρινούς σχετικὰ μὲ τὰ ἦθη, τὶς ἰδέες καὶ τὸν χαρακτήρα, ἔτσι ἦταν ἀνόμοιοι καὶ στὴ γλώσσα, στοὺς ὕψους καὶ στὴν ὀρθογραφία. Ὅπως θεωροῦμε ἀσέβεια καὶ τὴν κάθε μετάφρασή του στὴ δημοτικὴ—κι' ἔγινε κάποια σχετικὴ ἀπόπειρα πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια—τὸ ἴδιο ἀταίριαστο πρέπει νὰ λογαριάζουμε κι' ὅποια δῆποτε ἀλλαγὴ στοὺς ὀρθογραφικὸ σύστημά του, τὴν παράξενη δηλαδὴ μεταμόρφωση τοῦ ἀρχαϊκοῦ Παπαδιαμάντη μὲ τὴ μοντέρνα ἐμφάνιση τῆς σημερινῆς μας ὀρθογραφίας.

Τὰ στενὰ ὅρια τῆς ἀνακοίνωσης αὐτῆς δὲν μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ σημειώσουμε κι' ὅσα ἄλλα λάθη βρήκαμε ἀναφορικὰ μὲ τὶς δυὸ ἀναδημοσιεύσεις τοῦ «'Αλιβάνιστου» ἀπὸ τὸν Γ. Βαλέτα. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγον δὲν ἀναφέρουμε καὶ τὸν λαθεμένο τρόπο ποῦ ἔχει χωριστῆ τὸ κείμενον τοῦ διηγήματος σ' αὐτὲς τὶς ἀναδημοσιεύσεις. Κανένας δὲν μπορεῖ νὰ μὴν ἀναγνωρῆσῃ πῶς ἀρκετὰ μόχθησε ὁ ἐπιμελητὴς τῶν δυὸ τούτων ἀναδημοσιύσεων τοῦ «'Αλιβάνιστου» γιὰ τὴν ἔρευνα τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου τοῦ μεγάλου μας Σκιαθίτη διηγηματογράφου καθὼς καὶ τῶσων ἄλλων διαλεχτῶν μας ποιητῶν καὶ συγγραφέων. Ὅμως κι' ἐδῶ ἀστόχησε πολὺ. Καὶ τόσο ἀξεδιάλυτη τὴ βρῖσκουμε μιὰ τέτοια ἀπειτυχία, ἂν βάλῃ ὁ νοῦς μας πῶς, ἀπ' ὅσα ἔχουμε ὑπόψη, δὲν εἶναι καὶ τόσο δυσκολοδιάβαστα τὰ χειρόγραφα τοῦ Παπαδιαμάντη¹, κι' ἀκόμα πῶς ἡ ἀνακοί-

¹ Σὲ μερικά του σημεῖα τὸ γράψιμον τοῦ Π. τυχαίνει νὰναι κάπως μπερδεμένο, ὄχι ὅμως καὶ δυσκολοδιάβαστον. Στὴν πρώτη σελίδα λ.χ. τοῦ χειρογράφου τοῦ «'Αλιβάνιστου» (βλ. σ. 4, ὑποσ. 1) στ. 5 τὸ ὄνομα: *Σταματηρίζενα*, ὅπως ἐκεῖ εἶναι γραμμένο, εὐκολὰ διορθώνεται σέ: *Σταματιρίζενα*. Ἐὰς σημειώσουμε μ' αὐτὴν τὴν εὐκαιρία πῶς δὲ φαίνεται πιθανὸ νὰ ἔγραψε ὁ Π. στοὺς διηγήματα τοῦτο: *φαιλόιον* ἀντὶ *φαιλόιονον*, ὅπως ΦΧ 234 ὑποσ. 5 σημειώνει ὁ Βαλέτας. Γιατὶ ἀλλοῦ τὴ λέξι αὐτὴ τὴ γράφει σωστὰ: *φαιλόιονον*: Ἡ Γλυκοφιλοῦσα, Ἀκρόπολις 25 Δεκ. 1894 [=Χριστοῦγ. διηγήματα, ἔκδ. Φέξη, 1912, σ. 33. ΑΠ 2, 264, 19]. Ἐὰς σημειώ-

νωση του ΝΑ, ή γινομένη χωρίς τήν επιμέλεια κανενός, χωρίς καθόλου να κίνη στα δοκίμια διορθώσεις ο ίδιος ο συγγραφέας¹, παρουσιάζεται ασύγκριτα πιδ ακριβολογημένη από τις άλλες δυο αναδημοσιεύσεις, με λιγιστά μονάχα λάθη τυπογραφικά.

Χ. Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΑΔΗΣ

σοιμε ακόμα πώς τή λ. *φαιλότιον* καθόλου δέν τήν αναφέρει ο Βαλέτας στο «Γλωσσάρι» που υπάρχει στο τέλος του κάθε τόμου των ΑΠ. Ήξηγει όμως έκεί άλλες λέξεις, ελωσβιόλου γνωστές, όπως ΑΠ 508 *αίικης, άσπονδος, άιζαμής, άχορταγιά*.

¹ Καθώς έσημειώσαμε και στην Άγγλ. Έπιθεώρηση, δ.π. σ. 85, ύποσ. 2, γνωστό μάς είναι πώς ο Παπ. ποτέ δέ διόρθωνε τά δοκίμια. Για τοδίο μάς φαίνεται άπίθανη ή υπόθεση του Βαλέτα, ΦΧ 231 και 242, ύποσ. 24, πώς ο ίδιος ο Π. έκανε τίς διορθώσεις του «Άλιθάνιστου» στην ανακοίνωση της Μούσας.